

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

VÁCLAV ŠILPOCH

TRANSFER MEDICÍNSKÝCH ZNALOSTÍ V RUDOLFÍNSKÉ
PRAZE: REGIMENT ZDRAVÍ HENRYCHA RANKOVIA
V PŘEKLADU ADAMA HUBERA Z RISENPACH

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

PRAHA 2023

Vedoucí práce: PhDr. Roman Zaoral

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

V Praze 4.1.2023

.....

Podpis

Poděkování

Mé díky patří zejména PhDr. Romanovi Zaoralovi, který tuto práci vedl a poskytl neocenitelné teoretické informace týkající se stavu medicínského poznání mezi 15.-17. stoletím, bez nichž by tato práce stěží vznikla. Jeho pragmatický a při tom vstřícný přístup mi byl oporou ve chvílích, kdy jsem narazil na obtíže při psaní této práce. Mé díky patří také doc. Mgr. Karlu Černému, Ph.D., z Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků, PhDr. Aleně Černé, Ph.D., autorce vydání Staročeských knih lékařských a Mgr. Davidu Tomíčkoví, Ph.D. z Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem za jejich vstřícnou pomoc a konzultaci při výběru tématu této práce. Zvláštní poděkování patří také panu Rune Kyrkjebø, který působí v knihovně při Univerzitě v norském Bergenu, za jeho pomoc s extrakcí informací z tamější databáze neolatinské literatury.

Obsah

Čestné prohlášení	2
Poděkování	3
Abstrakt	6
Abstract	6
I. Teoretická část	7
1. Úvod	7
1.2 Zaměření práce (výzkumné otázky)	9
2. Regiment zdraví Henrycha Rankovia v překladu Adama Hubera z Riesenpachu; Salernské verše o zachování dobrého zdraví Regimen sanitatis Salernitanum v překladu Daniela Adama z Veleslavína	11
2.1 Regiment zdraví Henrycha Rankovia	11
2.2 Regimen sanitatis salernitanum	12
2.3 Edice a moderní překlady	13
3. Použité historiografické metody	14
3.1 Metoda přímá a nepřímá	14
3.2 Metoda regresivní	14
3.3 Metoda statistická	15
3.4 Metoda komparativní	15
4. Úroveň přírodovědného odhalování světa a přejímání znalostí a vědomostí v závislosti na sociokulturním prostředí/diskurzu	16
4.1. Vliv humanismu na úroveň přírodovědného poznávání světa v 15.-17. století	16
4.2 Svět nových objevů	17
4.3 Renesanční medicína a její vymezení	18
4.3.1 Vybrané autority renesanční medicíny	19
4.3.2 Hlavní anatomické koncepce renesanční medicíny v 15.-17. století	22
4.3.3 Astromedicína akademie a astromagická medicína praktiků	23
4.4 Transfer medicínských znalostí v 15.-17. století prostřednictvím knihtisku	23
4.4.1 Způsoby difuze medicínských vědomostí a media jejich transferu	25
4.4.2 Druhy medicínských publikací a jejich žánry	27
4.4.3 Transfer medicínských vědomostí v českém prostředí v období 15.-16. století prostřednictvím knihtisku	28
II. Praktická část	30
1. Stav medicínského poznání v 16. století	30
1.1 Humanistické milieu	30
1.1.1 Heinrich Rantzau	30
1.1.2 Adam Huber z Riesenpachu	31
1.1.3 Daniel Adam z Veleslavína	34

2. Rozbor textu	37
2.1 Předmluva Adama Hubera z Riesenpachu	37
2.2 Regiment zdraví Heinricha Rantzaua.....	38
2.2.1 Odkazy na Hippokrata z Kosu.....	39
2.2.1 Odkazy na Galéna z Pergamonu.....	41
2.2.3 Odkazy na ostatní antické autority	42
2.2.4 Odkazy na arabské a židovské autority	46
2.2.5 Odkazy na středověké a renesanční autority (6.-16. století).....	47
2.2.6 Odkazy na Rantzauovy rodinné příslušníky	50
2.2.7 Vybrané příklady vlivu humorální teorie a teorie temperamentů.....	52
2.3 Regimen sanitatis Salernitanum v předkladu Daniela Adama z Veleslavína.....	53
3. Komparace s dobovým textem	54
4. Závěr.....	56
Seznam příloh.....	59
Příloha 1	60
Příloha 2	61
Prameny vydané:	62
Literatura:	63
Internetové zdroje:.....	65

Abstrakt

Tato práce se věnuje transferu medicínských vědomostí na příkladu českého vydání spisu *Správa vžitečná obsahujcý w sobě potřebná naučenij...*, kterou vydal český humanista a nakladatel Daniel Adam z Veleslavína v roce 1587. Transfer medicínských vědomostí v 16. století byl realizován prostřednictvím různých medií, mezi kterými hrál důležitou roli knihtisk. Ve Veleslavínově vydání, které je složeno z českého překladu *De conservanda valetudine liber*, který vytvořil Adam Huber z Riesenpachu, z Huberovy předmluvy a z Veleslavínova překladu *salernských veršů*, je množství odkazů věnovaných různým medicínským autoritám. Tato práce tyto zdroje analyzuje a v rámci textu odhaluje. Autor Heinrich Rantzau spis založil zejména na Hippokratově a Galénově teorii a praxi. Současně se v něm ale odvolává k dalším antickým a renesančním autoritám. Nevynechává však ani zdroje arabské a židovské.

Abstract

This thesis focuses on the transfer of medical knowledge on the example of the Czech edition of *Správa vžitečná obsahujcý w sobě potřebná naučenij...*, published by the Czech humanist and publisher Daniel Adam of Veleslavín in 1587. The transfer of medical knowledge in the 16th century was carried out through various media, among which printed books played an important role. In Veleslavín's edition, which consists of an English translation of *De conservanda valetudine liber* by Adam Huber of Riesenpach, a preface by Huber and Veleslavín's translation of the *Regimen sanitatis Salernitanum*, there are numerous references to various medical authorities. This thesis analyses these sources and reveals them within the framework of the text. Heinrich Rantzau, the author of the treatise, has based his writings mainly on the theory and practice of Hippocrates and Galen. At the same time, he refers to other ancient and Renaissance authorities. However, he does not exclude Arabic and Jewish sources either.

I. Teoretická část

1. Úvod

Tato práce se věnuje transferu medicínských vědomostí v 16. století se zvláštním přihlédnutím k rozboru textu českého vydání Knížky o zachování dobrého zdraví Heinricha Rantzaua.

V rámci první kapitoly a jejích podkapitol jsou definovány výzkumné otázky a nastaven směr, jakým se bude mé bádání ubírat.

Druhá kapitola se věnuje charakteristice pramenů, jejich moderním edicím a překladům do novodobé češtiny. Pozornost je věnována, jak českému překladu Rantzauova spisu *De conservanda valetudine liber*, tak sbírce salernských veršů *Regimen sanitatis salernitanum*.

V rámci třetí kapitoly jsou rozebrány výzkumné metody použité pro účely této práce. Využívám zde kombinaci metody přímé, nepřímé, regresivní a komparativní.

Čtvrtá kapitole poskytuje podstatný teoretický fundament pro mou práci na části praktické. Objasňuji v ní vliv zámořských objevů a intelektuálního hnutí humanismu na podobu a transfer vědomostí, zejména těch medicínských. Zároveň se zde pokusím vymezit oborový status evropské renesanční medicíny v období 15.-17. století. V neposlední řadě se zde věnuji popisu vybraných autorit tehdejší medicíny a jejím stěžejním anatomickým koncepcím. Věnuji se zde také popisu způsobu transferu medicínských vědomostí, obzvláště prostřednictvím knihtisku, jakožto jednomu z medií transferu vědomostí, a to včetně popisu základních žánrů medicínské literatury. Zvláště se zde navíc věnuji i tiskům české provenience, které vznikly v 15. a 16. století.

V rámci praktické části této práce se nejprve zaměřím na popis humanistického milieu, a způsobům, kterými přispělo k vzniku spisu, který je předmětem této práce. Jmenovitě se zaměřím na autora latinského originálu Heinricha Rantzaua, autora českého překladu a předmluvy Adama Hubera z Riesenpachu a na vydavatele spisu a překladatele salernských veršů Daniela Adama z Veveslavína. Popíšu jejich odbornou erudici a dílo.

V rámci rozboru textu budu následovat vytýčený směr výzkumu a popíši intelektuální zdroje, ze kterých Rantzau čerpal, a pokusím se vysvětlit jejich původ. Zdroje kategorizuji dle původu a chronologie. Také se pokusím ukázat několik příkladů, ze kterých je patrné, že spis vychází z Galénovsko-Hippokratovské tradice.

Dále stručně popíši to, jakým způsobem jsou koncipovány připojené salernské verše a z jakého důvodu byly Veleslavínem připojeny k Huberově překladu *De conservanda valetudine liber*.

Poté provedu komparaci částí knihy, které se věnují pouštění krve se spisem Jana Berky Chocenského, který je věnován právě tomuto tématu.

Poslední kapitolou bude závěr, v jehož rámci se pokusím zodpovědět položené výzkumné otázky, stručně zhodnotím výsledky výzkumu. Při tom se pokusím reflektovat přínos a rezervy této práce.

1.2 Zaměření práce (výzkumné otázky)

V této práci si budu klást následující otázky:

- 1. Jaký je původ medicínských koncepcí obsažených v českém kompilovaném vydání spisu *Spráwa vžitečná obsahujicý w sobě potřebná naučenij, yakby člowěk tělo swé při dobrém spůsobu zdrawj zachowati, apřed mnohými neduhy obhagowati a opatrowati měl¹?***

Na příkladu tohoto konkrétního renesančního medicínského spisu a jeho moderních překladů budu nejen zkoumat, jaké tradiční lékařské školy a autority ovlivnili konečnou podobu tisku. Bude mě zajímat, do jaké míry je spis spjat s humorální teorií, jaký vliv na jeho konečnou podobu měla praxe a teorie salernské lékařské školy, astromedicína, lidové léčitelství, nebo jaké odkazy můžeme v textu nalézt na arabské a židovské lékařské autority. Zejména se budu zajímat o to, jakým způsobem probíhal transfer těchto znalostí, jakou cestu musely tyto medicínské znalosti absolvovat, jakým způsobem byly zpracovávány doplňovány, než se dostaly konečnou podobu. Budu také uvažovat, na kolik je možné dílo považovat za duchovní odkaz salernské lékařské školy, tak jak tomu nasvědčuje i spojení Rantzauova spisu se Salernskými verši v rámci Veleslavínova vydání.

Ve snaze odhalit to, jaké intelektuální zdroje se staly základem českého vydání Rantzauova medicínského kompendia, budu zkoumat:

- 2. Na jaké autority se spis odvolává a jaká je podoba těchto převzatých informací a jejich umístění v rámci výsledného českého překladu?**

V rámci toho budu sledovat množství citací a dedikací jednotlivým autoritám, případně medicínským školám a provedu i jejich kvantifikaci. Bude mě zajímat jaká byla dobová praxe, pokud se týká odvolávání se na autority a přebírání myšlenek.

V neposlední řadě si budu klást otázku:

---

¹ RANTZAU, 1587, dostupné na: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11301199?page=,1>
<https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002291405&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

3. Jak je ve spise autory Veleslavínova vydání reflektována dobová úroveň medicínského poznání?

V rámci toho se budu věnovat i autorovi *De conservanda valetudine* Heinrichovi Rantzauovi. Bude mě zajímat jeho kvalifikace, publikační činnost a prostředí, v němž působil. Budu se také věnovat přispěvatelům, kteří se podíleli na redakci českého vydání spisu z roku 1587², osobnostem českého humanistického milieu překladateli Adamovi Huberovi z Riesenpachu a vydavateli Danielu Adamovi z Veleslavína. V případě překladatele Ranzauova spisu Adama Hubera z Riesenpachu a Daniela Adama z Veleslavína se budu ptát i na jejich postavení v humanistickém diskurzu v kontextu prostředí rudolfínské Prahy a bude mě také zajímat, jaké česky psané medicínské spisy byly českému čtenáři dostupné.

Cílem mojí práce nebude snaha postihnout celou cestu medicínských vědomostí a znalostí do detailu, ale spíše identifikovat jednotlivé zdroje, popsat jejich cestu do medicínského diskurzu a objasnit důvody výběru takových autorit, jejich alokace, užití a významu v rámci zkoumaného pramene.

Poslední oblastí mého zájmu bude závěrečná komparace částí textu věnující se pouštění krve se spisem Jana Berky Chocenského *O krve pouštění žílymi i baňkami...*³ z roku 1597.

---

² HOSKOVEC, 2010. České vydání je kompilací dvou překladů, Veleslavín i Huber měli nemalý vliv nejen na podobu vydání, ale i na to, že k němu vůbec došlo. V rámci Veleslavínova vydání tak budu brát v potaz vliv osoby překladatele, ale i vydavatele, na konečnou podobu vydání

³ CHOCENSKÝ, 1597.

2. Regiment zdraví Henrycha Rankovia v překladu Adama Hubera z Riesenpachu; Salernské verše o zachování dobrého zdraví Regimen sanitatis Salernitanum v překladu Daniela Adama z Veleslavína

2.1 Regiment zdraví Henrycha Rankovia

České vydání tisku medicínského kompendia Regiment zdraví Henrycha Rankovia v překladu Adama Hubera z Riesenpachu⁴ z roku 1587 se stalo prvním českým překladem Rantzauova spisu *De conservanda valetudine* vydaném v českých zemích. Veleslavínovo vydání z roku 1587 se do dnešní doby dochovalo v několika exemplářích. Všechny tyto dochované exempláře jsou ovšem fragmentární. Vydání z roku 1587 se také stalo základem dvou pozdějších reedií F. F. Procházky, obou z roku 1786.⁵ Překladačem spisu Rantzauova spisu byl Adam Huber, dvorní lékař císaře Rudolfa II. a blízký přítel Daniela Adama z Veleslavína. Tento univerzitně vzdělaný lékař a literát byl součástí široké skupiny Veleslavínových spolupracovníků, kterým Veleslavín umožňoval publikovat v rámci Melantrichovy tiskárny. Huber Veleslavínovo vydání nejen přeložil z latiny, ale také jej opatřil předmluvou.⁶

Rantzauův spis *De conservanda valetudine liber* je souborem praktických kondičních, hygienických a dietetických rad a postupů, receptů na domácí výrobu léčiv, doporučení týkajících se správné životosprávy sebraných z různých zdrojů a odkazujících k mnoha různým autoritám. V pětapadesáti kapitolách zde autor systematizuje medicínská doporučení pro samoléčbu a klade si za cíl vzdělat laického čtenáře v oblasti praktické samoléčby. V rámci svého kompendia odkazuje k antickým, arabským i židovským autoritám, a to nejen čistě medicínským. Všimá si ale i relativně nových myšlenek svých současníků. Rantzau zde pracuje z tradičními medicínskými a přírodovědnými koncepcemi známými od starověku a ačkoli se jedná o dílo vytvořené v období renesančního humanismu, je obzor tohoto spisu ještě do značné míry obzorem člověka středověkého, a to i přesto, že je prakticky prost magických zaříkadel tak typických pro středověké medicínské spisy určené praktikům. Nezastupitelnou úlohu v něm zastává pojetí lidského těla jako mikrokosmu, které má svůj předobraz v makrokosmu. Vnitřní řád lidského těla je v tomto pojetí předobrazem vyššího řádu kosmického⁷. Rantzau věnuje část prostoru i astromedicíně. Jako odborník na astrologii⁸ se v textu věnuje léčivé síle nerostů,

---

⁴ RANTZAU, 1587.

⁵ Viz <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=VeSalVerse>

⁶ RANTZAU, 1587.

⁷ RUKRIGLOVÁ in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2018, s.33.

⁸ ZEEBERG, 2019, s.15.

zvláštní moci čísel a vlivu postavení nebeských těles na zdraví člověka, na hladký průběh léčebného procesu a na dosažení kýženého efektu zde uvedených léčiv⁹.

2.2 Regimen sanitatis salernitanum

Rantzaouovo latinské vydání spisu *De conservanda valetudine liber* z roku 1576¹⁰, doplnil Veleslavín v českém vydání z roku 1587 také o svůj překlad jednoho ze stěžejních děl salernské lékařské školy, latinského spisu o zachování dobrého zdraví *Regimen Sanitatis Salernitanum*¹¹. Nejednalo se však o první český překlad těchto veršů vydaný tiskem na území českých zemí. Již roku 1584 vyšel překlad vydaný Friedrichem Milichthalerem v Olomouci. Ale ani v tomto případě se nejedná o první vydání na českém území, mělo mu předcházet olomoucké vydání z roku 1536¹².

Salernské verše jsou zde uvedeny jak v českém překladu, tak v latinském originále. Za jejich překladatele je považován sám Daniel Adam z Veleslavína, ačkoli Kucharský v předmluvě ke svému modernímu překladu zpochybňuje, že by autorem byl sám Veleslavín, a domnívá se, že autorem byl někdo z jeho spolupracovníků.¹³ Těchto šest desítek veršů o zachování dobrého zdraví je ukázkou jednoduchých hygienických a dietetických rad a pouček, ale také doporučení z oboru chirurgie a patologie.¹⁴ Salernská škola bývá označována za jednu z prvních lékařských škol středověku. Vznik lékařské tradice je tu možné datovat do 8. století, kdy tu vznikl špitál při benediktinském klášteře. Během 10. a 11. století již bylo Salerno proslulým centrem medicínské vzdělanosti. Mimo lékařskou praxi provozovanou místním špitálem zde vznikají nejen překlady antických textů, ale i originální díla, jako je *Regimen sanitatis salernitanum*¹⁵. Ve 13. století salernská škola dosahuje vrcholu a později její význam jako centra lékařské vzdělanosti postupně upadá.¹⁶ Autorství salernských veršů je historicky připisováno Janu Milánskému,¹⁷ avšak jeho autorství se nemá za prokázané.¹⁸ První tištěné vydání *Regimen sanitatis salernitanum* je komentovanou redakcí Arnalda z Villanovy, které vyšlo v roce 1480

---

⁹ RANTZAU, 1587.

¹⁰ National Library of Medicine (U.S.) a Richard J. DURLING (1967), s.487-488.

¹¹ Tiskem vyšel poprvé v edici Arnalda de Villanovy vydané roce 1480

¹² KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.15.

¹³ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, item.

¹⁴ STEHLÍKOVÁ, 2015, s.230.

¹⁵ STEHLÍKOVÁ, 2015, item. Dnes se má za prokázané, že verše nevznikly přímo v Salernu, ačkoli jsou dnes spojovány právě se salernskou lékařskou školou.

¹⁶ DUFFIN, 2009. s.265–267.

¹⁷ ORDRONAUX, 1871, s. 33.

¹⁸ STEHLÍKOVÁ, 2015, s.230.

v latinském originálu¹⁹ v Benátkách, a které bylo následováno četnými reedicemi, a to i překlady do lokálních jazyků.²⁰

2.3 Edice a moderní překlady

Spis *De conservanda valetudine liber* vyšel v latině v Lipsku roku 1576 a byl prvním dílem, které Rantzau vydal pod svým jménem. Do té doby vydával svoje díla pod pseudonymem, vzhledem k tomu, že bylo považováno za nevhodné, aby se šlechtic věnoval literární činnosti. Ačkoli se Rantzaův osobní tajemník Dethlevus Sylvius snažil svého pána z takových podezření vyvinutím tvrzením, že tento spis donesl on sám k vydavateli bez jeho vědomí, a proti jeho přání ji nechal vytisknout, Rantzaova osobní korespondence toto tvrzení, učiněné pravděpodobně ve snaze bránit dobrou pověst svého pána, přímo vyvrací. Je tak zřejmé, že Rantzau o vydání svého spisu nejen věděl, ale sám ho inicioval.²¹ Vydání Huberova českého překladu dělí od prvního latinského vydání spisu pouhých 11 let. To není dlouhá doba, vezmeme-li v úvahu, že překlad do němčiny, která byla Rantzaovým rodným jazykem, předběhl ten český o pouhé dva roky.²² O popularitě spisu svědčí více než desítka vydání v rozmezí 25 let, mezi nimiž figurují i překlady do němčiny a češtiny²³.

Hlavními prameny této práce budou dochované digitalizované tisky Veleslavínova vydání a jejich moderní překlady od P. Kucharského a M. Žemly. Oba tyto překlady jsou opatřeny teoretickými úvody, které dávají nahlédnout dobový kontext, ve kterém vznikalo Veleslavínovo vydání. Vydání moderního překladu od Pavla Kucharského obsahuje navíc proti vydání z roku 1587 i předmluvu F. F. Procházky k reedici z roku 1786. Salernské verše jsou zde zastoupeny pouze českým překladem, chybí tak, oproti Veleslavínově vydání, jejich latinský originál. Novější překlad z pera Martina Žemly naproti tomu vůbec neobsahuje překlad salernských veršů ani předmluvu F. F. Procházky. Oba překlady disponují teoretickým úvodem a stručným slovníkem užitých pojmů. V této práci je využiji společně s primárním pramenem.²⁴

---

¹⁹ DE VILLANOVA, 1480.

²⁰ Například první francouzský překlad následoval deset let po prvním vydání.

²¹ ZEEBERG, 2019, s. 15-32.

²² KOPECKÝ, 1962, s.69, uvádí, že bylo dílo přeloženo do němčiny až v roce 1601., nicméně první německé vydání je z roku 1585, další parciální je z roku 1587 a další kompletní německý překlad pochází z roku 1594

²³ Dle záznamu v Databázi severské novolatinské literatury, dostupné po vyžádání online www.uib.no/neolatin

²⁴ KUCHARSKÝ in RANTZAU,1982; ŽEMLA in RANTZAU, 2017.

3. Použité historiografické metody²⁵

3.1 Metoda přímá a nepřímá

Metody, které budu v této práci využívat, je možné rozdělit do dvou kategorií, které se obecně označují jako metoda přímá a nepřímá. *Přímá metoda* odkazuje k přímé práci s prameny. Přímá metoda je způsobem poznání minulých skutečností a dějů na základě výzkumné práce s primárními historickými písemnými prameny – v tomto pojetí necháváme pramen tzv. vypovídat o předmětu našeho výzkumu. V tomto případě budu tedy pracovat s digitalizovanými tisky medicínského kompendia *Regiment zdrawij* a sekundárně s jeho novodobými překlady. Míra spolehlivosti daného pramene, jeho stav a rozsah jsou základními kritérii, které je při užití této historiografické metody nutné mít na paměti. Vzhledem k fragmentární povaze dochovaných exemplářů původního pramene, využiji i moderní překlady, které jsou rekonstruovány s respektem k původnímu prameni. Tuto metodu použiji pro všechny výzkumné otázky. Bude totiž nutné nejen v textu identifikovat tematický rozvrh spisu, ale i jednotlivé medicínské koncepce a autority, k jejichž jménům autoři odkazují.

Metodu *přímou* budu užívat v kombinaci s metodou *nepřímou*. Vzhledem k tomu, jaké cíle jsem v rámci této práce vytýčil, je nutné pro rekonstrukci úrovně medicínského poznání ve sledovaném období využít i jiné zdroje než primárně zkoumaný pramen, který neumožňuje plně a v celé komplexitě nahlédnout jednotlivé koncepce, ani původ a transfer medicínských znalostí v pramenu obsažených, proto využiji i *nepřímé metody*. Cílem je podat základní přehled toho, jak byly tyto informace v renesanci přenášeny na ose autorita – autor – čtenář a postihnout základní momenty, které byly stěžejní pro vytváření dobového přírodovědného poznání světa. Tato metoda bude sloužit jako komplementární nástroj podřízený metodě přímé, tak aby bylo možné interpretovat to, co pramen říká. Využiji ji zejména při zodpovídání 1. a 3. výzkumné otázky.

3.2 Metoda regresivní²⁶

Ve snaze objasnit jednotlivé momenty, které přispěly k uvedení podstatných medicínských znalostí do povědomí humanistických učenců a které byly vymezeny vydáním důležitých medicínských traktátů nebo překladů antických, židovských, či jiných autorit, parciálně využiji

---

²⁵ HROCH, 1985, s.194-234.

²⁶ ZOUNEK a ŠIMÁNĚ, 2014, s.88.

regresivní metodu, při které se budu pohybovat od momentu vydání českého překladu Ranzauova spisu zpět po časové ose a budu se tyto milníky snažit identifikovat.

3.3 Metoda statistická

Statistickou metodu založenou na kvantifikaci použiji při zodpovězení 2. výzkumné otázky v rámci *přímé metody*. Autor spisu se odkazuje k velkému množství autorit a text kompiluje s přihlédnutím k různým koncepcím. Z toho vychází i moje snaha kvantifikovat množství zmíněných autorit a medicínských koncepcí, tuto kvantifikaci pak následně vizualizovat prostřednictvím jednoduchých tabulek, a poskytnout tak kvantitativní přehled toho, na jaké zdroje medicínských informací autor odkazuje a kolik se jich v textu reálně objevuje. Cílem je poskytnout výčet zdrojů a provést jejich kategorizaci. Tento přístup by měl napovědět, nakolik text odkazuje a využívá antické, arabské a židovské zdroje a nakolik se věnuje zdrojům středověkým, rodinným či nakolik pracuje se zdroji v té době novými případně netradičními.

3.4 Metoda komparativní

Metoda, která je založena na komparaci zkoumaného pramene s jinými tematicky shodnými dobovými prameny, využiji v závěrečné části práce. Využiji tuto metodu založenou na systematickém postupu při zkoumání podobností a rozdílů mezi zkoumaným pramenem a dalším dobovým textem při práci se dvěma českými překlady medicínských kompendií z 15. století. Analogie mezi oběma kompendii budou zkoumány ve vztahu k výzkumným otázkám, nebudou mě tedy primárně zajímat analogie v léčebných postupech, ale budu se zabývat srovnáním toho, k jakým autoritám se autoři vztahují a na jakých medicínských koncepcích jsou jejich texty založeny. Vzhledem k tomu, že česká vydání těchto textů od sebe dělí více jak 50 let, bude mě zajímat, jestli je možné z komparace těchto textů vyvodit, jakých změn doznalo medicínské poznání, a jak se tyto změny fakticky projevují ve Velešlavínově edici Ranzauova medicínského kompendia.²⁷

---

²⁷ HROCH, 1985, s.17-40.

4. Úroveň přírodovědného odhalování světa a přejímání znalostí a vědomostí v závislosti na sociokulturním prostředí/diskurzu

4.1. Vliv humanismu na úroveň přírodovědného poznávání světa v 15.-17. století

Již od poloviny 14. století docházelo v humanistických kruzích k oživení zájmu o antické autory. K fundamentu medicínských vědomostí však v té době přibylo velmi málo nových prací antických autorů. Jediným znovuobjeveným autorem byl římský historik lékařství Cornelius Celsus²⁸, jehož spis o medicíně byl v Sieně objeven v roce 1426. Pro akademické kruhy mělo ještě větší význam znovuobjevení díla *Naturalis historia* od Plinia Staršího. Z díla, známého v neúplných opisech již v raném středověku, byly pro renesanční lékaře stěžejní zejména kapitoly pojednávající o medicíně.²⁹

Zájem o znovuobjevené prameny antických vědomostí se mezi učenici neobešel bez debaty o jejich spolehlivosti. Italský humanista Niccolò Leonicensis, působící na univerzitě v italské Ferrare, který na konci 15. století shromáždil jednu z největších sbírek řecky psaných medicínských pojednání, zpochybnil samotné základy tradované latinské medicíny svým argumentem, že informace pocházející z antických zdrojů, které jsou obsaženy v běžně používaných latinských medicínských textech, prošly cestou častých prepisů a úprav, jsou to často překlady překladů, a proto informace v nich obsažené často nekorespondovaly s původním autorovým záměrem.³⁰

Humanistické myšlenky měly od poloviny 15. století zásadní vliv na podobu studia přírodních věd a také na podobu renesanční medicíny. Platónské a novoplatónské myšlenky nacházely živnou půdu a byly podhoubím pro animistické výklady přírodní filozofie. Docházelo k prudkému rozvoji mechanistického pojmání světa. Na vzestupu byla i svobodná umění. Vliv humanistických myšlenek je možné vypořádat v množství předmluv a komentářů, jimiž humanističtí autoři opatrovaly latinsky psaná díla klasiků, ale také v rámci jejich vlastních překladů. Pro humanistické autory bylo typické antikvářství a hluboký zájem o historii. Humanisté se ve svých dílech často odkazovali na antické zdroje, na klasické autory i včetně básníků. Také projevovali zájem o historii medicíny, jakožto disciplíny a věnovali se i biografii velkých osobností medicíny.³¹

---

²⁸ BARTOŠ, 2008, s.17.

²⁹ NUTTON, 2022, s.100.

³⁰ NUTTON, 2022, s.100-101.

³¹ MACLEAN, 2007, s.18.

4.2 Svět nových objevů

Období renesance bylo rozšiřování obzorů, jak těch geografických, tak obzorů lidské mysli. Evropané expandovali jak na západ, tak na východ. Díky vynálezu knihtisku se staly mapy dostupnějšími. Plavby, které byly primárně motivované ekonomickými zájmy, přiváděly z Evropy množství cestovatelů, mezi nimiž byly i lékaři. Evropané se v nových koloniích, na obchodních cestách, i během dobovačných válek setkávali nejen s neznámými klimatickými podmínkami, ale i nemocemi v Evropě neznámými. Myšlenka, že zdraví a klima spolu úzce souvisí byla obecně známá, protože se jednalo o jednu ze základních Hippokratových tezí, která byla v období renesance v Evropě dobře známá. Evropané viděli průběh neznámých onemocnění, ale také byly svědky nových léčebných postupů, při kterých byly využívány do té doby neviděné medikamenty. Expanze na východ do Indonésie a zejména na západ do obou Amerik, měla za následek představení nových látek, které bylo možné využívat pro léčbu. Ve většině případů se tyto látky do užívání dostávaly pozvolna. Do roku 1540 existuje jediná výjimka masově požívaného medikamentu zpoza Atlantiku – guajakového dřeva, které bylo používáno k léčbě Syfilitidy³².

Objevy nových rostlin a účinných látek nicméně v Evropě dále prohlubovaly probíhající diskuse ohledně původu a účinku již známých bylin. Ve farmakologii a botanice se stále pracovalo s řeckými zdroji, zejména Dioscoridem, jehož dílo se týkalo zejména látek pocházejících z východního středomoří a Indie. Dosavadní praxe často nasvědčovala tomu, že ne vždy jsou řecké popisy těchto látek a jejich účinků přesné, a pozdější arabské neustále doplňované a opisované překlady řeckých děl tyto nepřesnosti dále prohlubovaly. Mnoho lékařů se v praxi snažilo popisy látek poskytnuté Dioscoridem ověřovat, nadále je upřesňovat a jeho dílo doplňovat komentáři, přesto Dioscoridesova práce zůstávala základním východiskem v oblasti rostlinných léčiv až do roku 1560.³³

Nové objevy, které měly za následek korekce původních popisů, byly pečlivě zaznamenávány a prezentovány odborné a nově i laické veřejnosti prostřednictvím knihtisku. Zásadní dopad na úroveň poznání tehdejší botaniky mělo dílo *Novi herbarii* německého lékaře Leonharda Fuchse vydané latinsky v Basileji v roce 1542³⁴, které posunulo standardy tehdejší botaniky, zejména díky kvalitě ilustrací rostlin a empiricky ověřeným popisům jejich účinků. Podobně zásadní

---

³² NUTTON, 2022, s.12-14.

³³ NUTTON, 2022, s.14.

³⁴ viz <https://botany.cz/cs/fuchs/>

vliv je připisován i Mattioliho herbáři, který v překladu Adama Hubera vydala i Veleslavínova tiskárna. Toto vydání bylo oproti Mattioliho originálu opatřeno ilustracemi a bylo určeno zejména movitějšímu laickému publiku.³⁵

4.3 Renesanční medicína a její vymezení

Pokud chceme podat vymezení medicíny v 15. až 17. století, je důležité nejprve si vymežit její tehdejší oborový status. V zásadě se dá hovořit o dualitě formy a metody tehdejší medicíny. Mimo diskuze o povaze medicíny jakožto umění, či řemesla. Existovalo i pomyslné rozdělení na medicínu univerzitní a medicínu praktiků. Byla tu tedy medicína akademická, která byla již od počátku renesance na italských univerzitách pojímána jako vědecká disciplína, což bylo ovlivněno studiem Aristotelových spisů známých již od středověku a znovuoobjevení antických medicínských znalostí, zejména těch obsažených v nově nalezených spisech Galénových a Hippokratových, a vedle ní existovala medicína provozovaná laiky, kteří ji praktikovali bez toho, aby v ní byli univerzitně vzděláni a jejich pozice byla spíše novoplatónská,³⁶ ačkoli se dá říct, že tyto hranice nebyly u praktiků tak striktně vytyčeny. Praktici toto rozdělení vnímali hlavně v tom, že jejich empiricky podložená medicína měla, na rozdíl od té akademické, reálné výsledky.³⁷ Tito lékaři – laici sice nedisponovali univerzitním vzděláním, stejně jako jejich akademičtí kolegové však měli přístup nejen k medicínským spisům, které byly důvěrně známé již ve středověku, ale i k těm, které do povědomí evropské veřejnosti vstoupily až společně s růstem zájmu o antické autory v kontextu toho, jak byly práce těchto autorů pro Evropu znovuoobjevovány. Podvojnost vnímání statusového vymezení renesanční medicíny je však spíše novodobým historiografickým konstruktem³⁸, univerzitní kruhy ve skutečnosti nebyly nepřístupné kontaktu se světem laické medicíny, i když se veřejně stavěly proti těm, kteří medicínu praktikovali bez řádné licence. Běžný byl kontakt mezi profesory vyučujícími na univerzitách a lékařskými kolegií praktiků, dvorními lékaři. A do určité míry docházelo k vzájemnému ovlivňování a přebírání některých postupů.³⁹

Tradice laické medicíny byla ve středověku pěstována mezi potulnými felčary, lidovými léčiteli, ranhojiči, ale také mezi duchovenstvem, zejména v rámci mnišských řádů, které se věnovaly starosti o chudé a nemocné. Mezi tyto řády patřili například benediktini, kteří při

---

³⁵ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.10. KOPECKÝ, 1962 s.71-72. NUTTON, 2022, s.16-17.

³⁶ NEJESCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s.38-39.

³⁷ NEJESCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s.44.

³⁸ NUTTON, 2022, s.173.

³⁹ MACLEAN, 2007, s.15.

svých klášterech zakládali četné špitály. Tento řád také již v 8. století založili první lékařskou školu při špitálu v italském Salernu.⁴⁰ Benediktýnští mniši různé lékařské poznatky a vědomosti schraňovali a zaznamenávali. Společně s tím, jak rostl věhlas salernské školy se opisy těchto lékařských spisů stávaly žádaným artiklem mezi bohatými měšťany.⁴¹ Vedle toho v renesanci existovala široká škála lékařů, kteří provozovali „medicínu v příšeří“, mimo oficiální instituce a uskupení. Tito praktici se navíc často stávali členy lékařských cechů a jejich expertíza byla často vysoce ceněná⁴². Návštěva lékaře byla však často nákladnou záležitostí, člověk žijící na venkově měl omezenější možnosti dostat se k lékařské péči, proto musel často vzít za vděk lidovým léčitelem, potulným šarlatánem, nebo se musel spolehnout na místního faráře, či místní vrchnosti. Oproti tomu člověk žijící ve městě měl poměrně snadný přístup k chirurgovy, jejichž počty výrazně převyšovali počty studovaných lékařů, případně se mohl dostat k medikamentům připraveným apatykářem⁴³.

4.3.1 Vybrané autority renesanční medicíny

Hippokrates z Kosu, který byl nejproslulejším lékařem starověku (460-404 př.n.l.) a jeho teorie čtyř humorů měla zásadní vliv na pozdější medicínské koncepce. Hippokrates přišel se svou teorií čtyř tekutin, krve, flegmatu, žluté a černé žluči. Tyto humory neboli tělesné šťávy v těle kolují v různých poměrech. Rovnováha těchto šťáv je podmínkou dobrého zdraví, jejich nerovnováha naproti tomu stojí za rozvojem nemocí. Hippokratova lékařská metoda je založena na snaze o nalezení příčiny způsobující vznik choroby, ale i na snaze stanovení prognózy vývoje nemoci. Hlavní roli v rámci jím navrhované léčby hrála dieta a správná životospráva. Jeho teorie se zachovaly v souboru čítajícím až 70 spisů nazvaném *Corpus Hippocraticum*⁴⁴, ale také v souboru Hippokratovských aforismů, stručných lékařských rad.⁴⁵

Aristoteles (384-322 př.n.l.) byl další antickou autoritou, ke které se renesanční medicína často odkazovala. Tento význačný filozof měl značný teoretický vliv i v oblasti přírodovědy a lékařství ještě v 17. století. Zabýval se nejen popisem funkcí tělesných orgánů, byl také autorem první klasifikace živočichů.⁴⁶

---

⁴⁰ DUFFIN 2009, s.265.

⁴¹ KUCHARSKÝ in RANTZAU 1982, s.14.

⁴² NUTTON 2022, s.163-164

⁴³ NUTTON 2022, s.151

⁴⁴ HANÁK, IVANOVÁ POTOMKOVÁ 2015, s. 201–202. Dílo obsahovalo například *Hippokratovu přísahu*, nebo spis *O vzduchu, vodách a místech*, ve kterém teoretizuje vliv prostředí na člověka a lidské zdraví.

⁴⁵ KUCHARSKÝ 1982, s. 20

⁴⁶ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.20.

Snad nejvýrazněji je renesanční medicína spjata s Galénem z Pergamonu (131-201). Tento syn bohatého architekta, studoval v největších centrech řecké vzdělanosti, včetně egyptské Alexandrie. Byl vzděláván v rámci lékařské tradice, která jak sám věřil, sahala zpět k samotnému Hippokratovi z Kosu. Věhlasu dosáhl zejména díky svému působení v Římě. Tam se prokázala jeho nezpochybnitelná lékařská erudice a rétorické schopnosti. Během jeho římského působení se mu v jeho knihovně podařilo shromáždit obrovské množství receptů.⁴⁷

Galénova teorie vychází z předpokladu existence čtyř živlů: ohně, vody, země a vzduchu. Ty jsou spjaty s dvěma druhy kvalit. První kategorie kvalit sestávající se z tepla, studena, vlhka a sucha. Této skupině analogicky odpovídá čtveřice tělesných tekutin – krev, žluč, černá a žlutá flegma. Nerovnováha těchto tekutin v lidském těle je pak podle této teorie důvodem vzniku nemocí. Druhá kategorie kvalit vznikající míšením živlů, zahrnuje různé druhy tvrdosti, vůně, měkkosti, různé druhy kvalit z první skupiny. V tomto systému mají své místo i temperamenty definující lidskou povahu. Ty jsou, oproti druhé kategorii kvalit vznikající z míšení živlů, produktem míšení tělesných šťáv. Míšením tělesných šťáv vznikají čtyři temperamenty, flegmatický, sangvinický, melancholický a cholericý. Hlavním orgánem jsou játra, ve kterých vzniká z potravy krev, která je pak jako výživa cévami a žilami rozváděna po celém těle. Dalším klíčovým orgánem je srdce. V něm se mísí krev s *pneumou* a vzniká tak živočišný duch, který je ve formě tepenné krve rozváděn dál do těla jako určitá forma energie, to také způsobuje, že je srdce zdrojem tělesného tepla. V mozku je pak část tepenné krve proměněna do ducha myšlení, který se přenáší pomocí nervů a pomáhá s přenosem smyslových vjemů a s pohybem svalů.

Humorální teorie našla živnou půdu u židovských učenců a v arabském světě. V arabském světě nebyla výuka medicíny institucionalizována, neexistovaly zde lékařské fakulty jako v Evropě. Výuka lékařství tak byla odpovědností praktiků. To ale neznamenalo, že by byla teoretická příprava lékařů zanedbávána. Základním předpokladem bylo zvládnutí tzv. Šestnácti Galénových knih. Prostřednictvím autorů, jakým byl Avicenna se pak tato teorie šířila do Byzance a potažmo zpět do Evropy. Galén stejně jako Hippokrates kladl důraz na dietetiku, v jeho pojetí zahrnovala péči nejen o tělo, ale i o duši. Důraz kladl také na zdravou a vyváženou stravu, tělesná cvičení, hygienu a zdraví spánek.⁴⁸

---

⁴⁷ NUTTON, 2022, s.95.

⁴⁸ NUTTON, 2022, s. 96, KUCHARSKÝ, 1982, s. 19. RUKRIGLOVÁ, 2018, s. 30. ŽEMLA in RANTZAU, 2017, s. 37-38.

Mezi dalšími antickými autory, které měly zásadní vliv na podobu medicíny můžeme uvést Pedianose Dioscoridése, jenž byl autorem jednoho ze stěžejních děl *De materia medica*, které se pro farmakologické účely využívalo ještě během 16. století a ovlivnilo i podobu Mattioliho *Herbáře*.⁴⁹ Další autoritou, která měla vliv na podobu Rantzauova *De conservanda valetudine* byl Plinius Starší (23-79 n.l.). Plinius sestavil grandiózní encyklopedické dílo *Naturalis Historia* čítající 37 knih, které mají interdisciplinární charakter a zahrnují i poznatky přírodovědného a medicínského charakteru. Z částí, které se věnují lékařství a lékárnictví byl ve 4. století vytvořen výtah nazvaný *Medicina Plinii*, v 6. a 7. století následně vznikl extrakt, věnující se přírodním lékům s názvem *Physica*.⁵⁰ Cornelius Celsus (25 př. n.l.-50 n.l.) byl lékařským laikem, nicméně jeho encyklopedie *Artes* obsahovala i části o medicíně, které Celsus sestavil ze sedmi desítek řecky a latinsky psaných zdrojů. Dochovalo se z ní 8 knih *De medicina* věnující se historii medicíny, patologii, farmakologii a zejména chirurgii.⁵¹

Nejen řecké latinské prostředí poskytovalo renesanční medicíně bohaté intelektuální zdroje. Mezi nejcitovanější autory patří Ibn Sína (980-1037 n.l.), v Evropě známější pod jménem Avicenna⁵². Ibn Sína byl autorem díla nazvaného *Kánon medicíny* a asi tří stovek dalších spisů.⁵³

Dalším autorem, ke kterému Rantzau v *De conservanda valetudine liber* odkazuje byl středověký teolog, filosof a přírodovědec německého původu Albert von Bollstädt (1139-1280) známý pod jménem Albertus Magnus, který byl autorem encyklopedického díla *Historia Naturalis*.⁵⁴

Ve druhé polovině 16. století nabývají na oblibě myšlenky basilejského profesora lékařství Phillipa Theophrasta Bombasta von Hohenhein⁵⁵, který vystupoval pod jménem Paracelsus (1491-1541). Jeho teorie a praxe byla během jeho života známá zejména v německy hovořících zemích. To ale změnilo posmrtné vydání velkého souboru jeho spisů v latině z roku 1575. Paracelsus, který zemřel v roce 1541, byl během svého života příkrým kritikem humorální teorie a vyučování tradičních autorit, jakými byly Galén a Hippokrates. Důraz kladl na svou vlastní empirickou zkušenost nabytou během vlastní praxe. Jeho posmrtné vydaná pojednání, z nichž nejúspěšnější byla dvousvazková *Chirurgia Magna*, si našla mnoho zastánců a jeho

---

⁴⁹ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.20. FITCH, 2022, s. 1.

⁵⁰ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.21.

⁵¹ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.21.

⁵² RUKRIGLOVÁ in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2018, s.30

⁵³ NUTTON, 2022, s.96. KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.21.

⁵⁴ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.21.

⁵⁵ ENGLERT, 1943, s.11.

teorie se staly vážným konkurentem Galénovské univerzitní medicíně. Paracelsovy myšlenky zpochybňovaly hierarchii medicínského vědění kontrolovanou církví a univerzitami natolik, že samotné držení jeho spisů mohlo být přísně trestáno. Není tak s podivem, že v samotném *De conservanda valetudine liber* jej Rantzau zmiňuje pouze jednou.⁵⁶

4.3.2 Hlavní anatomické koncepce renesanční medicíny v 15.-17. století

Renesanční medicína do značné míry oživuje antický zájem o anatomii. Středověká medicína anatomické poznatky příliš nerozvíjela. Naproti tomu renesanční medicína je s ní integrálně spjata, a anatomie se tak stala základním oborem renesanční medicíny. Poté co byla v polovině 15. století obnovena praxe pitev, dochází v 16. století k jejich prudkému rozmachu. To přispívá nejen k rozvoji anatomických znalostí, ale i k obnovení zájmu o starověké anatomické koncepce.

První anatomickou koncepcí, která se výrazně prosadila v rámci renesanční medicíny byla koncepce Vesaliova, která byla založena na Galénově anatomii. Vesalius přebíral Galénovo strukturální a funkční pojetí lidského těla. Tělo samotné je v jeho koncepci viděno mechanisticky, svaly jsou spojeny s kostmi, vše pak propojuje trojí systém cév sestávající se z žil, tepen a nervů. Nervy vycházejí z mozku, tepny zase rozvádějí vitální duši ze srdce do těla. Nicméně dá se říct, že Vesalius nepřebíral Galénovu koncepci bez výhrad. Na základě výsledků pitev, pokud byly v rozporu s Galénem předloženými argumenty, svou koncepci upravoval.

Galénova koncepce stavěla na základech Platónovi filozofie, ve které je duše v jednotě s tělem. Naproti tomu aristotelský anatomický projekt začal být znovu relevantní až na konci 16. století, díky postavě padovského anatoma Girolama Fabricia ab Aquapendente, který kladl důraz na detailní výzkum anatomie živočichů. Navázal na Aristotelovo pojetí, ve kterém má vegetativní duše vládu nad celým tělem, což bylo v kontrastu s pojetím Galénovým, ve kterém je bránice dělicí čarou mezi doménou duše vitální a vyživovací. Zatímco pro Platóna, z jehož filozofie Galén vycházel, jsou tělo a duše dvě samostatné entity, a není tak možné studiem anatomie postihnout duši, v Aristotelově pojetí anatomické zkoumání těla zprostředkovává poznání duševních pochodů s tělem spojených a má tak psychosomatický charakter.⁵⁷

---

⁵⁶ NUTTON, 2022, s.279-281. KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.21. MACLEAN, 2007, s.38. ŽEMLA in RANTZAU, 2017, s.44-45. NEJEZCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s. 45. Žemla usuzuje, že byl Rantzau s Paracelsovým dílem obeznámen důkladněji, než se na základě jednoho odkazovaného receptu jeví

⁵⁷ NEJEZCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s. 40-42

4.3.3 Astromedicína akademie a astromagická medicína praktiků

V rámci renesanční medicíny měla své nezastupitelné místo i astrologie. Oblibě se těšila Hippokratova nauka o kritických dnech. Pohyb nebeských těles byl chápán jako předobraz period lidského života. Proto byla v rámci medicíny astrologie využívána pro stanovování diagnóz a určování prognóz vývoje nemoci a zdravotního stavu. Astrologie a astromedicína byly obory běžně prosazující i v rámci univerzit. Astrologii je tak možné považovat za součást dobového přírodovědného diskurzu, ačkoli i mezi lékaři se našli kritici jejího užívání v rámci medicíny.⁵⁸

Mezi praktiky byly využívány astromagické postupy při léčbě pacientů. Přívrženci renesanční magie se rekrutovali z řad novoplatoniků z florentské Akademie, byla založena na hermeticko-kabalistických základech. Florentský novoplatonismus inspiroval při vytváření koncepce přirozené magie, i lékař – praktik Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535). Agrippa, který byl oblíbencem panovnických dvorů, ve svém díle *De incertitudine et vanitate scientiarum declamatio invektiva* (1528) významným způsobem zpochybnil veškeré vědy včetně akademické medicíny. Středobodem jeho koncepce je světová duše, která jako jednotící princip prostupuje jednotlivými emancipačními stupni hierarchizovaného univerza. Světová duše zajišťuje přenos idejí v rámci materiálního, duchovního a nebeského světa. To, co spojuje jednotlivé emancipační stupně, jsou síly sympatie a antipatie. Mág disponuje v rámci této koncepce schopností vyvolávat skryté astrální síly, díky nimž může manipulovat s přírodními živly. V astromedicíně pak mág staví do řady různé objekty, které mají společný sympatický vztah. Léčbu nemocných orgánů provádí využitím magické síly ukryté v rostlinách, nerostech, nebo s nebeským objektem, se kterým je orgán spjat v sympatetické řadě, případně antipatické řadě, přičemž příklady využívání léčebných prostředků čerpá z antických a arabských zdrojů.⁵⁹

4.4 Transfer medicínských znalostí v 15.-17. století prostřednictvím knihtisku

Transfer vědomostí písmem byl do 15. století odkázán na nákladný a časově náročný proces ručního opisování. Knihy jako medium pro transfer vědomostí byly exkluzivním zbožím, dostupným zejména těm nejmovitějším vrstvám. Tento proces byl v polovině 15. století nahrazen mnohem rychlejší a levnější metodou knihtisku. Renesančnímu člověku se tak dostalo možnosti rozšiřovat si svůj intelektuální snáze a dostupněji, k čemuž přispíval i rozvoj knižního trhu, a z něj vyplývající nárůst počtu vydavatelů a knihkupců.⁶⁰ Ačkoli valná většina teoretické

⁵⁸ NEJEZCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s.42-43.

⁵⁹ NEJEZCHLEBA in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s.44-45.

⁶⁰ NUTTON, 2022, s.75.

knižní produkce byla zprvu tištěna v latině, knihy určené pro praktické použití začali být vydávány především v lokálních jazycích. Pro kvalitnější transfer medicínských vědomostí prostřednictvím písma hrál stěženi roli nejen vynález knihtisku, ale také inovace spočívající v systematizaci informací prostřednictvím rejstříků, zvýšení kvality ilustrací a rozvoj knižního trhu. V 16. století tak existovalo prostředí, v němž se nové myšlenky a objevy potkávaly s antickými a středověkými tradicemi⁶¹, a díky novým technologiím se pak tyto myšlenky mohly snáze a rychleji šířit.

Transfer vědomostí nebyl ale omezen pouze na jedno jediné medium v podobě tištěné knihy. Vědomosti se přenášely zejména v kontaktu tváří v tvář, pomocí orálního projevu, gest a výrazů tváře. Takový způsob transferu je ale extrémně obtížné pro historiky postihnout. Odborné diskuse se vedly už před tím, než si informace našly cestu k čtenáři prostřednictvím tištěného materiálu. Učenci v 16. století mezi sebou udržovali čilý korespondenční kontakt. Často tak byly nové myšlenky a poznatky v jejím rámci diskutovány dříve, než byly prezentovány v odborných publikacích.⁶²

Transfer medicínských znalostí prostřednictvím knihtisku v 16. století se dá vymezit na období počínající specifickými milníky. Do roku 1500 se tisk medicínských pojednání omezoval zejména na území Itálie, které bylo jednak oblastí se silnou latinskou tradicí a také místem, kde si studenti ze zaalpského prostoru pořizovali knihy. Ideálními kandidáty pro tisk byly v té době texty kratšího rozsahu jako bylo medicínské kompendium *Ad Almansorem* od arabského autora Rhazese nebo středověké medicínské kompendium *Articella*. V tomto období také docházelo k upřednostňování latinských verzí převzatých z řečtiny před stejnými texty, které byly tradičně přebírány z arabštiny. V rámci této knižní produkce do roku 1510 výrazně převažovali tradiční autoři nad autory novými. Tyto rané medicínské tisky byly typicky kompilacemi textů různého původu. Stále disponovaly velkým prostorem na okrajích listů vhodným pro vpisování poznámek, tak jako tomu bylo zvykem u středověkých manuskriptů.⁶³

Již kolem roku 1520 začínají být dostupné práce humanistických autorů i mimo Itálii a rostoucí počet studentů medicíny, praktiků i mecenášů, poskytoval rostoucí odbytiště pro produkci vydavatelských domů.

---

⁶¹ MACLEAN, 2007, s.53. Docházelo k častým vydáním středověkých autorů včetně díla Arnalda de Villanovy a jeho *Regimen Salernis Salenitatum*

⁶² NUTTON, 2022, s.68-69

⁶³ NUTTON, 2022, s.70-71. MACLEAN 2007, s. 36-37.

Mezi lety 1525 a 1565 vyšly v řečtině díla antických klasiků včetně děl Galénových a Hippokratových, které byly posléze přeloženy do latiny. V roce 1525 je například úplně poprvé v řečtině publikováno 46 nikdy nevydaných Galénových spisů v rámci souborného vydání čítajícího celkově 106 textů.⁶⁴ V tomto období se také na knižním trhu objevila řada nových žánrů, které se staly nedílnou součástí oblasti medicíny. Medicínské publikace nyní obracely pozornost i k nově objeveným chorobám, astrologii, alchymii i pranostikám. Navíc k tomuto období můžeme datovat počátek regulace toho, jakým způsobem probíhala difuze medicínských znalostí.⁶⁵ Pokud jde o vydání tisků věnující se medicínské problematice v lokálních jazycích, do roku 1550 byly vydávány zejména kratší pojednání praktické medicíny k domácímu použití tzv. *practicae*⁶⁶. Mezi nimi byly zejména morové traktáty, herbáře a receptáře. V mnohem menším měřítku vycházela chirurgická pojednání. K vydání děl antických klasiků v lokálních překladech docházelo ale zřídka.

Mezi léty 1565 a 1625 začínají být běžně dostupné latinské překlady Hippokratových, Galénových spisů, stejně jako nová vydání, v té době již hojně kritizovaných překladů arabských a židovských autorů, které se ve větší míře do Evropy začaly dostávat až po pádu Konstantinopole v roce 1453⁶⁷. V roce 1565 nabírá na popularitě Paracelsianismus, směr založený na revolučních myšlenkách švýcarského lékaře a teologa Paracelsa.⁶⁸

4.4.1 Způsoby difuze medicínských vědomostí a media jejich transferu

V 16. století se se medicínské znalosti šířily různými způsoby. Jak jsme si ukázali, významnou roli hrál transfer prostřednictvím tisků. Existovaly ale i další způsoby, jakými docházelo k jejich difuzi, od ústního předávání, až po korespondenci, ať už veřejně publikovanou, či soukromou⁶⁹. Korespondence byla obecně jedním z nejdůležitějších medií transferu nejen pokud šlo o medicínské vědomosti. Nejen v rámci akademického medicínského diskurzu, ale i v rámci humanistického milieu obecně, probíhala intenzivní komunikace. Humanisté, kteří byli často součástí rozsáhlých sítí jejím prostřednictvím udržovali kontakty, sdíleli myšlenky a informace s podobně smýšlejícími učenými⁷⁰. K rychlejšímu transferu a cirkulaci

---

⁶⁴ MACLEAN, 2007, s.19.

⁶⁵ MACLEAN, 2007, s.37-38.

⁶⁶ MACLEAN, 2007, s.39.

⁶⁷ NUTTON, 2022, s.96. Mezi tyto autory patřil Rhazes, Haly Abbas i v Rantzauově textu zmiňovaní Avicenna a autor židovského původu Maimonidés

⁶⁸ MACLEAN, 2007, s.38-39. NUTTON, 2022, s.69-74

⁶⁹ MACLEAN, 2007, s.42.

⁷⁰ ZEEBERG, 2002.

medicínských vědomostí v renesanci přispívala rychlejší a kvalitnější poštovní služba, pokroky v oblasti cestování, ale také mnohem širší okruh pisatelů⁷¹ a čtenářů.

V zásadě se dá korespondence rozdělit do dvou kategorií, do první kategorie můžeme zařadit korespondenci soukromou, do druhé pak korespondenci, která byla určena k publikování. To z korespondence dělá medium transferu stojící na pomezí manuskriptu a tištěného materiálu. Korespondence určená k publikování byla svébytným žánrem populárním hlavně mezi humanisty v oblasti dnešní Itálie, odkud se tento žánr šířil dál do zaalpského prostoru. Tento typ korespondence byl ideálním prostředkem pro disputace na filologickými a filozofickými otázkami⁷² a byl hojně využíván jak mezi univerzitními lékaři, tak praktiky. Tradice tohoto žánru vycházela z potřeby konzultovat léčbu složitých medicínských problémů. Lékař, který čelil problému, se kterým si nedokázal poradit zaslal dotaz zkušenějším kolegům. Soubory těchto sebraných odpovědí na otázky týkajících se konkrétních léčebných postupů a diagnóz, se v renesanci staly fundamentem žánru medicínské koncilární literatury.⁷³ Nejprve vycházela souborná vydání lékařské korespondence zejména v oblasti dnešní Itálie, odkud se šířila dále na sever. Prvním souborem korespondence sestavené neitalským lékařem, se stal až v roce 1554 v Basileji vydaný soubor textů sestavený německým lékařem Johannem Langem.⁷⁴

Koncilární literatura, byla ovšem pouze zlomkem korespondence, která mezi humanisty kolovala. Korespondence soukromá, která nebyla publikována, není vzhledem k velikosti souborů textů, se kterými je nutné pracovat a které nejsou často v kompletně dostupné v jednom archivu, častým předmětem výzkumu historiků. Právě soukromá korespondence je nicméně přímým dokladem jak praktické, tak intelektuální komunikace v rámci humanistického milieu.⁷⁵

Jak jsme si ukázali, transfer medicínských vědomostí se ubíral vícero cestami. Media transferu byla se způsoby difuze medicínských znalostí úzce spjata. Podle Iana Mcleana se dají způsoby difuze medicínských znalostí rozdělit do čtyř kategorií, zaprvé tu byly vědomosti, které byly minimálně rozšířeny, nebyly publikované a povětšinou se jednalo o vědomosti přenášené ústně, případně formou manuskriptů. Zadruhé tu byly vědomosti, které byly transferovány prostřednictvím korespondence a díky studentům vracějícím se ze zahraničních studií. Ty byly široce rozšířeny. Třetí kategorií byly vědomosti, které se sice šířili prostřednictvím knižních

---

⁷¹ NUTTON, 2022, s.69, 82.

⁷² MACLEAN, 2007, s.42-43.

⁷³ NUTTON, 2022, s.78.

⁷⁴ NUTTON, 2022, s.79.

⁷⁵ ZEEBERG, 2019, s.20.

vydání, ale vzhledem tomu, že byly určeny pro lokální publikum, nebyly široce rozšířeny. Čtvrtou kategorií byly vědomosti více rozšířené, jež byly publikovány knižní formou, a které se šířily zejména prostřednictvím knižních trhů.⁷⁶

4.4.2 Druhy medicínských publikací a jejich žánry

Pro vydavatele v 16. století byl kritický správný výběr titulu. Kromě již popsané koncilární literatury věnující se širokému záběru medicínských témat, byla v průběhu 16. století dostupná jak teoretická, tak i praktická literatura. Literatura určená pro praktické použití – *practicae* byla psána zejména v lokálních jazycích. Teoretická literatura byla naproti tomu dostupná zejména v latině.⁷⁷

Mezi lékařskými spisy vydanými tiskem bylo možné najít práce antických autorů, nově doplněných o kritické komentáře humanistických myslitelů. Kromě koncilární literatury, byly na knižním trhu spisy pokrývající témata chirurgie, anatomie, farmakologie, botaniky. Zvláštním druhem pak byly medicínská kompendia, spisy o pohlavních chorobách a protimorová pojednání.⁷⁸

Protimorová pojednání byly široce rozšířeným žánrem, jenom na území německých zemí jich bylo do roku 1600 vytištěno téměř osm stovek. Tyto spisy ve velké míře vydávány v lokálních jazycích. Jejich produkce dosahovala vrcholu vždy v korelaci s výskytem morových epidemií. Většinou se jednalo o tisky nevalné kvality a rozsahu, které sloužili jako praktické příručky a které byly napsané místními doktory pro místní komunity. Jejich obsahem byly povětšinou praktické rady ohledně prevence morového onemocnění prostřednictvím diety a hygieny⁷⁹

Předmětem této práce je příručka z pera Heinricha Rantzaua, kterou je možné řadit mezi praktická medicínská kompendia, tzv. regimenty. Tyto regimenty byly kompilovanými texty sdružující poznatky z oblasti teorie, ale zejména medicínské praxe. Často bývaly spojeny s herbáři, které pro ně byly z jedním z pramenů.⁸⁰ Tyto spisy vycházely z myšlenky, že řád mikrokosmu lidského těla, je analogický k řádu makrokosmu. Bylo tedy pouze logické, že

---

⁷⁶ MACLEAN, 2007, s.41-42. Pro české prostředí byl zásadní trh v saském Lipsku, kde poprvé vyšel i RANTZAŮV spis *De conservanda valetudine liber*

⁷⁷ MACLEAN, 2007, s.39.

⁷⁸ MACLEAN, 2007, s.55.

⁷⁹ NUTTON, 2022, s.74-76.

⁸⁰ ŽEMLA 2016, s.542.

rozumný člověk, tento řád udržuje v harmonii prostřednictvím vhodné životosprávy.⁸¹ Latinský název *regimen*⁸² tedy poukazuje na tento přístup k správě vlastního těla. Tyto spisy byly převážně určené laikům pro praktické domácí použití. Cílovou skupinou tedy nebyly odborníci hovořící latinsky ale běžní lidé. Po těchto knihách existovala velmi silná poptávka, což skýtalo příležitost pro podnikavé nakladatele.⁸³ Není bez zajímavosti, že akademická obec tyto spisy nepovažovala za relevantní pro učenou medicínu, a proto v rámci univerzit nebyly používány k výuce ani lékařskému tréninku.⁸⁴

4.4.3 Transfer medicínských vědomostí v českém prostředí v období 15.-16. století prostřednictvím knihtisku

Do českého prostředí přicházely oproti západní Evropě medicínské znalosti se zpožděním, nicméně i zde vznikala odborná lékařská pojednání. V českých zemích ve středověku vycházela univerzitní medicína ze spisů arabských autorů z 10. a 11. století a ze starověkých autorit. Na českém území, zejména v kláštorech, vznikaly staročesky psané manuskripty, které se od odborné literatury pro akademické publikum odlišovaly zejména tím, že byly určeny pro praktické využití.⁸⁵

Ještě druhá polovina 15. století se v českých zemích vyznačovala vysokou mírou skriptorijní produkce jak na straně církve, tak úředního aparátu. Přejít od ručního psaní ke knihtisku, tak nebyl zdaleka tak překotný a je možné ho považovat spíše za postupný. Zvýšení podílu knihtisku přichází až počátkem 16. století. Měšťanské vrstvy tuto novinku, oproti učencům, kteří měli snazší přístup k literární produkci ze zahraničních trhů, přijímali pomaleji. Čeští knihtiskaři na počátku 16. století ne zcela jasně rozeznali potenciál knihtisku a jeho možný společenský význam. K nedostatečné emancipaci měšťanstva navíc přispívalo zaostalé školství a málo rozvinutá církevní správa. Signifikantní tak pro českou společnost byla nižší vzdělanost a spontánní bezvěrectví. Proces laicizace literatury, tak reagoval na reálné problémy, s nimiž se musela společnost v době vlády Jagellonské dynastie vypořádat. Produkce manuskriptů již většinou nebyla zaměřena na masové publikum a získala privátnější charakter⁸⁶

---

⁸¹ RUKRIGLOVÁ in FIALOVÁ; KOUBA; ŠPAČEK, 2008, s.33.

⁸² Slovo *regimen* se dá překládat jako řízení, správa, vedení nebo vláda

⁸³ ŽEMLA, 2016, s.542.

⁸⁴ MACLEAN 2007, s.56.

⁸⁵ ČERNÁ 2006, s.11-15.

⁸⁶ VOIT, 2014, s.165-167.

Mezi první lékařské pojednání vydané tiskem, které můžeme připsat českému autorovi, patří v Lipsku vydané pojednání *Tractatulus de regimine hominis* z roku 1484, které napsal osobní lékař Václav IV. a pražský arcibiskup Albík z Uničova (1347-1427). Mezi autory latinsky psaných pojednání patří i Havel ze Strahova, autor první české zdravotní *Regimen Magistri Galli de Strahow ad Carolum* a spisu *Herbarium*, ve kterém jsou v rámci nomenklatury bylin využity české názvy. Stejný přístup při pojmenovávání bylin a nově i nemocí zaujal i astronom a rektor pražské univerzity Jan Šindel ve svém spisu *Commentarius in Marci versus de virtutibus herbarum*. Můžeme sem zařadit i rektora pražské univerzity Adama Zálužanského ze Zálužan a jeho dílo *Methodi herbarie libri tres* z roku 1592, ve které se pokusil o novou systematizaci botaniky jakožto disciplíny nezávislé na medicíně. Tento latinsky psaný text je opětovně doplněn o české názvy bylin. Zálužanský byl i autorem latinsky psaného spisu *Animadverciones medicae in Galenum et Avenennam libri VII*, jenž by dedikován Rudolfovi II.⁸⁷

Prvním staročesky psaným a tiskem vydaným medicínským pojednáním je *Spis o nemocech morniech* Jana Černého zvaného Niger, které vyšlo tiskem již v roce 1506. Tento osobní lékař Viléma z Pernštejna je také autorem prvního českého ilustrovaného herbáře. Mezi další významné lékaře píšící česky patří hvězdář, botanik, matematik a lékař Křišťan z Prachatic. Jeho *Lékařské knížky*, které jsou kompilovaným překladem spisů o chirurgii arabských autorů Rhazese a Saličeta, získaly na popularitě a zprvu se šířily zejména prostřednictvím opisů.⁸⁸ Od prvního vydání tiskem v roce 1544, až do konce 16. století vycházely opakovaně v reedicích. V roce 1525 vyšly *Knihy lékařské mistra Jana*, jejichž autorem byl profesor pražské univerzity Jan Berka z Chocně, který vydal i spis věnující se nauce o krvi s názvem *O krvi pouštění žilami i baňkami*. Roku 1536 vychází *Gruntovní a dokonalý regiment zdraví* od doktora Jana Koppa z Raumentalu a o několik let později, v roce 1542, vychází jeho protimorové pojednání nazvané *Knížka o nemocech morních*. Tématu moru se věnuje i *Krátkej spis o morní nemoci* z roku 1552 autora Jan Vočehovského.⁸⁹ Mezi medicínské spisy, které vyšly až po Velešlavínově vydání *Regimentu zdraví Heinricha Rankovia* patří *Knihy o vodách hojitedlných neb Tepliciech moravských* Tomáše Jordána z Klausenburku vydaná v roce 1580.⁹⁰

---

⁸⁷ ŽEMLA in RANTZAU, 2017, s.8. KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.17.

⁸⁸ ČERNÁ, 2006, s.11-15.

⁸⁹ ŽEMLA in RANTZAU, 2017, s.9-10. KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.18-19,

⁹⁰ ZÍBRT, 1927, s.303–314.

II. Praktická část

1. Stav medicínského poznání v 16. století

1.1 Humanistické milieu

Pro šíření vědomostí sehrály zásadní roli sítě spolupracovníků, které si kolem sebe vytvářeli humanističtí učenci. Nejrychlejší cestou pro přenos informací se stala korespondence. Jejím prostřednictvím se šířily vědomosti a poznatky, ale tyto sítě sloužily i k organizaci a koordinaci versatilní činnosti humanistických učenců. V Evropě tak vyrůstaly sítě sdružované kolem různých autorů, které se často prolínaly a vzájemně ovlivňovaly. V rámci těchto sítí se nešířily pouze teoretické poznatky, ale byly také využívány pro organizaci činnosti, například té nakladatelské. Všichni tři níže uvedení autoři byly zároveň členy takových sítí. Hladké fungování těchto sítí bylo také umožněno rozvíjející se poštovní službou.⁹¹

1.1.1 Heinrich Rantzau

Autor spisu *De conservanda valetudine liber* Heinrich Rantzau (1526-1598) byl pozoruhodnou osobností své doby. Pocházel z jednoho nejvlivnějších šlechtických rodů ve Šlesvicku a Holštýnsku. Získal humanistické lutheránské vzdělání ve Wittenbergu, kde studoval u Luthera⁹² a Melanchtona⁹³, strávil ale také několik let na dvoře Karla V⁹⁴. Rantzau v druhé polovině 16. století působil ve Šlesvicku a Holštýnsku jako králův místodržící. Tyto vévodství na severu Německa byly pod správou dánského krále, i když de facto nebyly součástí dánského království, protože dánskému králi náležel i titul zdejšího vévody⁹⁵.

Kromě Rantzauovi nesporně úspěšné politické kariéry, byla významná jeho literární a literárně-organizační činnost. To, že dokázal skloubit politickou a výkonnou funkci se svou humanistickou a literární činností nebylo pro člena nobility běžné. Pro tehdejší šlechtice nebyla literární činnost považována za vhodnou a bylo na ni nahlíženo se značnou skepsí. Pro Rantzaua to ovšem byl způsob, jak jejím prostřednictvím prezentovat svoji vlastní osobu a výjimečnost postavení šlechtického stavu⁹⁶. Rantzau kolem sebe postupem času vybudoval síť humanistů, se kterými udržoval korespondenční kontakt. Dopisoval si s učiteli v Německu, Itálii

---

⁹¹ NUTTON, 2022, s.77-85.

⁹² Německý teolog, kněz, univerzitní pedagog a církevní reformátor Martin Luther (1483-1546)

⁹³ Německý teolog, humanista a vysokoškolský pedagog Philipp Melancthon (1497-1560)

⁹⁴ Císař Svaté říše římské Karel V. Habsburský (1500-1558)

⁹⁵ ZEEBERG, 2019.

⁹⁶ V textech často zmiňuje svou osobu a svoji rodinu, své práce s věnováním rozesílal svým kontaktům po celé Evropě

i Nizozemí, a tito učenci také udržovali své vlastní korespondenční sítě. Mimo to využíval svého nashromážděného bohatství k budování vlastní rozsáhlé knihovny a k podpoře dalších autorů a akademiků v německy hovořících zemích a v Nizozemí. Rantzauova vlastní literární tvorba ukazuje na široký záběr jeho zájmů, od psaní latinské poezie, elegií a epitařů⁹⁷ nebo jedné didaktické básně o snech⁹⁸, až po vlastní vědecká pojednání. Jeho texty bez výjimky spojuje to, že je psal v latině, a to i v případech že je nechal vydávat v pracích svých spolupracovníků. Rantzau nad díly některých autorů převzal patronát, zaplatil za ně autorovi honorář, ale na tvorbě obsahu se nepodílel, některá díla napřímo objednával a jejich vznik financoval. Vždy si však udržoval plnou kontrolu nad procesem vydávání svých spisů. Jak vypovídá jeho korespondence, Rantzauovi kontakty pro něj, na oplátku za jeho podporu, pracovaly jako editoři a dohlížely na činnost tiskařů. V jiných případech na přípravu vydání svých knih dohlížel sám. Vždy ale vystupoval jako organizátor celého projektu.⁹⁹

Úplně první, kterou vydal, byla sbírka elogií a epitařů *Vita et res gestae Johannis Rantzovii*, věnovaná jeho zesnulému otci, která vyšla ve čtyřech vydáních mezi lety 1566 a 1567. Mezi jeho další práce patřila třeba didaktická báseň o snech, několik učebnic astrologie¹⁰⁰, prací věnovaných chronologii¹⁰¹ a zde zkoumaný spis *De conservanda valetudine*. Pro jeho práce bylo také charakteristické to, že se většinou jednalo o kompilace poznatků jiných autorů. Spis *De conservanda valetudine liber* se stal během 16. století jeho nejvydávanější prací¹⁰². A i v rámci tohoto spisu je patrná Rantzauova snaha prezentovat sebe, svoji rodinu¹⁰³ a ideál šlechtice, který je vyvolen k velkým věcem.

1.1.2 Adam Huber z Riesenpachu

Osoba Adama Hubera z Riesenpachu (1545-1613), překladatele Regimentu zdraví Heinricha Rantzaua, je příkladem humanistického učenice své doby. Tento vystudovaný lékař, jehož

---

⁹⁷ Např. *Descriptio pompae funebris*, 1588. *Epitaphia*, 1582.

⁹⁸ *De somniis eorumque eventibus*, 1591.

⁹⁹ ZEEBERG, 2019.

¹⁰⁰ Např. *Opusculum astronomicum*, 1593, *Tractatus astrologicus*, 1593.

¹⁰¹ Např. *Diarium sive Calendarium Romanum*, 1593. *Calendarium Ranzovianum astronomicum et ecclesiasticum Anni a nato Christo*, 1592.

¹⁰² Podle DATABASE OF NORDIC NEO-LATIN LITERATURE dostupné z: <http://www.uib.no> › neolatin bylo od roku 1576 do konce 16. století dílo vydáno dvanáctkrát. Oproti původnímu Kucharskému předpopokladu, že české vydání z roku 1587 výrazně předběhlo vydání německého překladu se v databázi nachází záznam o německém překladu *De conservanda valetudine*, který vyšel již roku 1585, tedy o dva roky dříve, než vyšel český překlad v rámci Veleslavínova vydání.

¹⁰³ V textu je uvedeno několik přímých zmínek o jeho příbuzných kapitola XI, XVI nebo XLV-

vlastní dílo se dochovalo zejména v podobě odborných latinských spisů¹⁰⁴, udržoval přátelské kontakty jak s českými humanisty, tak i politiky své doby¹⁰⁵. Nebyl však pouze teoretikem a pedagogem, ale údajně i velmi zručným praktikem, pedagogem, podnikatelem, reformátorem a spisovatelem, který velmi dobře ovládal jak latinský, tak český jazyk. O jeho odborné erudici svědčí i fakt, že zastával post jednoho z osobních lékařů císaře Rudolfa II.¹⁰⁶

Adam Huber z Riesenpachu se narodil ve Velkém Meziříčí roku 1546, pravděpodobně již roku 1563 byl přijat na univerzitu v německém Vinterberku¹⁰⁷. Následně se již jako mistr ucházel o přijetí na Karlovu Univerzitu, kde během roku 1567 vedl dvě disputace, a následně byl přijat mezi mistry pražské univerzity. Hned následujícího roku byl zvolen za probošta koleje Karla IV., souběžně s tím provozoval lékařskou praxi na jezuitské koleji v klementinské a pro své nasazení při léčbě kolegiátů, kteří onemocněli během morové epidemie, získal výtečnou pověst skromného a obětavého lékaře¹⁰⁸.

Roku 1570 se stal vychovatelem mladých pánů Heltů z Kementu¹⁰⁹, a společně s nimi se roku 1573 dal zapsat ke studiu na univerzitě v Lipsku. Po dokončení studií roku 1577 získal na univerzitě ve Wittenbergu titul doktora medicíny¹¹⁰. Ještě téhož roku se vrátil na pražskou univerzitu, kde mezi léty 1578-1580 zastával post děkana filosofické fakulty. Roku 1578 také získal prostřednictvím císařského majestátu erb a mohl se honosit přídomkem "z Riesenpachu".

Po jeho sňatku s dcerou měšťana Ludmilou Leofartovou zanechal své činnosti na univerzitě a stal se praktikujícím lékařem v Litoměřicích. Po ovdovění se v roce 1585 podruhé oženil, tentokrát s dcerou patricijského rodu Annou Píseckou z Kranichfeldu, trvale se usídlil v Praze, nejprve si pořídil dům na Starém městě, posléze se usídlil v ulici Na poříčí na Novém městě¹¹¹, věnoval se literární činnosti a pokračoval v lékařské praxi. V 90. letech 16. století dokonce Huber založil soukromou školu pro syny šlechticů a měšťanů, v ní probíhala výuka

---

¹⁰⁴OKÁL, 1967, s340-341, doloženy jsou tři odborné medicínské spisy psané latinsky a množství dalších příspěvků a komentářů, kalendáře a minucí, což byly v podstatě.

¹⁰⁵OKÁL, 1967, s340-341. ŽEMLA 2016, Mezi něž se řadili i český spisovatel a politik Václav Budovec z Budova, Václav Vlaverinus, který udržoval přátelské kontakty i s Janem Ámosem Komenským, mezi jeho přátele patřil ale i německý vysokoškolský pedagog a právník Konrad Rittenhausen.

¹⁰⁶ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982, s.11-15.

¹⁰⁷ OKÁL, 1967, s340-341, poukazuje na to, že v záznamech Vinterberské matriky je pravděpodobně možné Hubera ztotožnit s osobou, která byla zapsána ke studiu již v roce 1563 jako Adam Schwartz Mesiricensis Moravius, což by naznačovalo, že Huber nastoupil po domácí výuce a krátkém působení na gymnasiu na německou univerzitu ve věku 17 let.

¹⁰⁸ OKÁL, 1967, s340-341, to ukazuje na to, že byl zdatným praktikem, léčil bez nároku na odměnu, pro tento přístup si také vysloužil přezdívku „husita-jezuíta“,

¹⁰⁹ Oba byly syny Aleny Berkové

¹¹⁰ OKÁL, 1967, s340-341, o dva měsíce dříve se nechal zapsat na univerzitu Marburku.

¹¹¹ OKÁL, 1967, s340-341, konkrétně v domě *U stříbrné labuti*.

trojjazyčně¹¹². Jeho podnikavost se však neomezovala pouze na lékařskou praxi a spisovatelskou činnost, projevila se i ve skutečnosti, že se věnoval pivovarnictví¹¹³.

To, o jak významnou postavu šlo, je patrné i z jeho styků s politickou elitou. Stýkal se s Václavem Budovcem z Budova i Petrem Vokem z Rožmberka, pro kterého vytvořil hvězdářský kalendář. Váha jeho postavení přispěla k tomu, že se účastnil jednání o chystaném majestátu z roku 1609, při kterých usiloval o univerzitní reformy. Zastával pozici defensora, jakožto osoba zvolená hájit zájmy evangelických stavů, a to i přes skutečnost, že na univerzitě v té době již nepůsobil. Jeho celoživotní zájem o tematiku vzdělávání ho inspiroval k založení vlastní školy. Sám byl dokonce autorem školního řádu¹¹⁴, ostatně mezi jeho přátele se řadil člen jednoty bratrské, pedagog a reformátor Václav Vlaverinus.

Někdy do doby jeho návratu a trvalého usídlení v Praze můžeme datovat vznik přátelství s jiným českým humanistou Danielem Adamem z Veleslavína, o kterém budu v této práci také pojednávat. Tyto dva muže pojilo přátelství, ale i profesionální vztah. Veleslavín se stal vydavatelem Huberových překladů lékařských spisů a kalendářů¹¹⁵. Hned prvním Huberovým překladem, který Veleslavín vydal roku 1587 byl *Regiment zdraví*, Veleslavín jej doplnil o svůj překlad *Salernských veršů*¹¹⁶, následovala *Apatéka domácí*¹¹⁷, která byla výběrem receptů z Camerariorova německého vydání *Herbáře*¹¹⁸ od P.A. Mattioliho. Samotný překlad tohoto díla vyšel pod názvem *Herbář, aneb Bylinář*, jako zdroj bylo opět zvoleno Camerariorovo německé vydání¹¹⁹. Jednalo se o již druhé české vydání tohoto herbáře. To první měl na svědomí Tadeáš Hájek z Hájku, oproti jeho překladu, bylo to Huberovo obsáhlejší a obsahovalo i popisy pro české prostředí exotických rostlin.¹²⁰

---

¹¹² OKÁL, 1967, s340-341. Výuka probíhala v latinském, německém, ale i českém jazyce.

¹¹³ OKÁL, 1967, s340-341. Koupil a provozoval pivovar v na Poříčí pivovar Sykterovských,

¹¹⁴ OKÁL, 1967, s340-341. Roku 1576 sepsal školní řád pro gymnasium ve Velkém meziříčí, učinil tak na pokyn Aleny Berkové, představitelky moravské šlechtické rodiny Berků z Dubé a Lipého, kteří byli majiteli Velkého Meziříčí, řád samotný se ovšem do dnešních dní nezachoval.

¹¹⁵OKÁL, 1967, s340-341. *Regiment zdraví*,1587; *Apatéka domácí*, 1595 a 1602; *Herbář* P.O. Mathiola, 1596; dále Kalendáře a minuce, které obsahovali rozvrh dnů vhodných pro pouštění žilou a pranostiky.

¹¹⁶ HOSKOVEC, 2010, oba překlady vyšly souborně pod plným titulem Regiment zdravij. Správa užitečná obsahující v sobě potřebná naučení jakby člověk tělo své při dobrém způsobu zdravij zachovati a před mnohými neduhy obhagowati a opatrowati měl,

¹¹⁷ *Apatéka Domácí. W kterěz se zawjraj a wypisuj rozličná Lékařstw, snadná k přistrogenj, proti wsselikým neduhům Těla Lidského.....*, 1592

¹¹⁸ ŽEMLA, 2016, s.539-540. HOSKOVEC, 2010

¹¹⁹ HOSKOVEC, 2010.

¹²⁰ *Herbář jinak bylinář, velmi užitečný a figurami pěknými zdobený, podle pravého a jako živého zrostu Bylin..*

1.1.3 Daniel Adam z Veleslavína

Vydavatel českého překladu Rantzauova spisu *De Conservanda valetudine liber* Daniel Adam z Veleslavína je pro českou literaturu natolik významnou postavou, že se pro období, ve kterém působil vžilo označení „Veleslavínská doba“. Analogicky se pro jazyk, kterým psal nejen on, ale také, skupina autorů, jenž si pro spolupráci vybíral, vžilo označení „veleslavínská čeština“.¹²¹ Již od konce 15. století udávalo ráz humanistické literatury měšťanstvo, prvním, kdo ji přinesl širším vrstvám byl ale až Veleslavín¹²².

Daniel Adam se narodil do rodiny pražského mlynáře. Na pražské univerzitě získal mistrovský titul a posléze se na univerzitě věnoval pedagogické činnosti a přednášel historii. Roku 1576 došlo k jeho sňatku s Annou, dcerou významného pražského tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina. V roce 1578 pro sebe Adam získává šlechtický titul „z Veleslavína“¹²³

Melantrichova tiskárna se pro Veleslavína stává působištěm, ve kterém mohl osvědčit nejen své organizační schopnosti, ale kde se také mohl aktivně podílet na podobě děl, která vydával. V době, kdy byla jazykem učenců latina, se snažil čtenářům přinášet díla v českém jazyce a češtinu, které byl horlivým zastáncem¹²⁴. Pro své projekty byl s to sehnat dostatek erudovaných spolupracovníků, se kterými se podílel na vydávání děl, která by jinak nebyla přístupná publiku, které neovládalo jiný jazyk než češtinu. Vytvořil kolem sebe síť autorů, jimž umožňoval publikovat, v rámci jeho edičního plánu¹²⁵.

Vzhledem k jeho vzdělání, bylo logické, že se věnoval spisům historickým. V roce 1578 vychází jeho *Kalendář historický*, které vyšel ještě jednou v přepracované verzi určené pro vzdělaný patriciát v roce 1590. Na toto dílo navázal Veleslavín v roce 1584 vydáním *Karionovy Kroniky Světa*, syntetickým pohledem na dějiny světa, která se nevěnuje pouhému strohému „kronikářskému“ popisu, ale hlouběji se věnuje analýze historických událostí. Ve spisu *Politica historica* vydaném v téže roce návrh poskytuje „příručku“ správného politického myšlení, vypracovanou na základě praktických příkladů z historie a jenž byla určena pro patriciát.¹²⁶ Po

---

¹²¹ KOUPIL, 2018, s. 265. Podle Koupila je představa „Veleslavínské češtiny“ nesporná a sdílená, ale v rámci literárně-historického diskurzu je vytvořena spíše na základě „popkulturního“ vnímání skupiny tvořící v rámci Veleslavínovi skupiny, než že by šlo o definici vytvořenou na základě zkoumání jazykového hlediska.

¹²² KOPECKÝ, 1962, s.7. Širší ale v nemůžeme chápat ve smyslu „chudé“.

¹²³ ČERNÝ a HOLEŠ, 2008, s.30.

¹²⁴ KOPECKÝ, 1962, s. 32-34. Kopecký za tím vidí snahu vyrovnat se s nebezpečím germanizace českého prostředí. Po husitských válkách již byla čeština praktikována širokými lidovými vrstvami a byla i jazykem bohoslužebným. Kopecký uvádí příklad germanizačních tendencí v tom, že se objevovalo množství německy kázajících lutheránských kazatelů.,

¹²⁵ KOPECKÝ, 1962, s. 54. Kopecký píše o jasném edičním plánu pro období mezi léty 1578–1599.

¹²⁶ KOPECKÝ, 1962, s.25. Monarchii vidí jako vhodnou, varuje však před tyranidou i demokracií

vydání světových dějin historických se zaměřil i na syntetické dějiny českých zemí v díle *Kroniky dvě o založení země české*¹²⁷.

Jeho zájem o český jazyk je možné vypočítat i z jeho lexiografické práce. Jejím prostřednictvím chtěl popularizovat humanistické myšlenky mezi širokým česky mluvícím publikem¹²⁸. Vzal si proto za cíl vytvořit kvalitní české slovníky, které budou vhodné i pro potřeby školské praxe, z nichž hlavně ten poslední, čtyřjazyčný *Silva quadrilinguis* z roku 1598 disponuje širokou zásobou českých synonym¹²⁹. Po potřeby jazykového vzdělávání v letech 1595 a 1597 vydal dvě dvoujazyčné českoněmecké učebnice. Jeho pozornost však také směřovala k překládání latinské frazeologie¹³⁰. Na vydání *Regimentu zdraví*, který je předmětem této práce, se Veleslavín podílel nejen jako vydavatel, ale také jako překladatel *salernských veršů*, které byly součástí jeho souhrnného vydání.

Veleslavín si dokázal umně vybírat spolupracovníky. Do okruhu jeho spolupracovníků patřil český humanista filolog Jan Kocín z Kocínětu, Matouš Hozius Vysokomýtský, jenž byl básníkem a překladatelem *Kroniky mozkevske* vydané Veleslavínem poprvé v r. 1590, Václav Plácel z Elbinku, kolínský písař a překladatel knihy *Historie židovská*, spisovatel a překladatel Abraham z Gynterrodu, pedagog, písař, humanistický básník a měšťanský politik Pavel Krystián z Koldína i mistr Trojan Heřmanoměstecký. Tím, kdo Veleslavínovým vydáním medicínský zaměřených knih dodával lékařskou erudici, byl jeho přítel, a jeden z osobních lékařů císaře Rudolfa II. Habsburského, Adam Huber. Veleslavínova spolupráce s Huberem se dá datovat do období přípravy vydání Ranzauova medicínského spisu, jehož překlad měl na starosti právě Huber. Originální spis *De Conservanda valetudine liber* vyšel nedlouho před vydáním českého překladu v roce 1576 v německém Lipsku, což se dá považovat za velice rychlé převzetí díla¹³¹. Svědčí to jak o rychlosti, tak zápalu, se kterým se Veleslavín představoval humanistické myšlenky česky hovořícímu publiku, nikdy však na úkor jazykové či odborné kvality výsledného díla. V porovnání s jiným populárním medicínským spisem z 16. století, který byl také vydán českým překladem, kterým by *Gruntovní a dokonalý regiment dr. Jana Koppa*, o jehož překlad se postaral Hynek Krabice z Weitmile, v něm prakticky nenajdeme magické postupy. Ačkoliv i Rantzauovo dílo, je založeno jak na antických

---

¹²⁷ KOPECKÝ, 1962, item. Vydána byla v roce 1585 a předlohou mu byly kronika Konáčova a Kuthenova

¹²⁸ KOPECKÝ, 1962, s. 33. Kopecský to vnímá i jako jeho snahu bránit českou kulturu před kosmopolitními vlivy objevujícími se v rudolfínské Praze jakožto v hlavním městě císařství.

¹²⁹ KOPECKÝ, 1962, s. 35. Je považován za zakladatele moderní české lexikografie, ačkoli tradice české lexikografie je mnohem delší. Zbylými slovníky jsou *Dictionarium linguae latinae* (1579), *Nomenclator tribus linguis* a *Nomenclator quadrilinguis* (1598)

¹³⁰ Typicky překládal frazeologické soubory antických klasiků, KOPECKÝ (1962), s. 42-43

¹³¹ KOPECKÝ 1962, s. 68.

medicínských autoritách, tak se dá zároveň říct, že ještě částečně reflektuje středověký stav poznání.¹³²

Regiment zdraví ovšem nebyl jediným plodem spolupráce Veleslavína s Huberem. V roce 1595 následoval ji zmíněný spis nazvaný *Apatéka domácí*, jenž byl svým pojetím vhodný hlavně pro lidové čtenáře¹³³. Na tento spis navázali druhým vydáním Matthioliho spisu *Herbář, aneb Bylinář* v roce 1596¹³⁴.

---

¹³² KOPECKÝ 1962, s.69.

¹³³ Jejím autorem byl italský lékař Pierandrea Matthioli, který více než deset let pobýval v Praze

¹³⁴ KOPECKÝ 1962, s.72. Prvním vydání publikoval Melantrich v překladu Tadeáše Hájka z Hájku,

2. Rozbor textu

2.1 Předmluva Adama Hubera z Riesenpachu

České vydání Regimentu zdraví z roku 1587, neobsahuje pouze český překlad Rantzauova kompendia de *Conservanda valetudine liber* a Veleslavínův překlad Salernských veršů od Alberta de Villanovy, ale je také opatřen předmluvou, jejímž autorem je i Adam Huber z Riesenpachu.

Předmluva je dedikována českému politiku, význačnému členovi jednoty bratrské a prezidentovi císařského apelačního soudu¹³⁵ Václavu Budci z Budova. Adam Huber v rámci této předmluvy vyzdvihuje Rantzaovu odbornou erudici, když o něm píše:

„...muž jak ve věcech válečných, tak ve všelijakém umění svobodném zkušený a zblhlý, zdraví svého bedlivý ochránce, zvláštní knížku o zachování dobrého zdraví v jazyku latinském pro vlastní potřebu synů svých sepsal...“¹³⁶

Nadto vyzdvihuje univerzální povahu Rantzauova pojednání a naznačuje exkluzivitu zdrojů, ze kterých čerpal, zejména v oblasti léčby otrav a morních nemocí:

„Ukazuje v ní netoliko jistá naučení, lidskému tělu potřebná, ale i tejná lékařství zvláště proti trávení, jedům a mornímu nakažení, kterýchž on po známosti s velkými knížaty a pány pracně došel, kdež by snad jiná ani přístupu ani nic objednat nemohli.“¹³⁷

Předmluva se věnuje důvodům, proč by se měl člověk starat o své zdraví způsobem, který je v pojednání Rantzauem rozvržen. Část příčin má dle Hubera náboženské opodstatnění. První příčina, proč by se měl jedinec o své zdraví a potažmo tělesnou schránku pečovat je založena na desateru božích přikázání, konkrétně na 5. přikázání „Nezabiješ.“, které je zde přeneseně uplatňováno na jednání, kterým jedinec poškozuj své zdraví, a které je způsobeno „...nedbalostí, nešetností, nerozumem, svévolností a všetečností...“. Takové jednání má být považováno za vraždu na vlastní osobě.¹³⁸

Za druhé Huber odkazuje k sv. Pavlu z Tesaloniky a jeho pojetí lidského těla jako příbytku živého boha. Poškozování nebo nedostatečná péče o tělo, je vnímána jako hřích, vzhledem k tomu, že je člověk vrcholem stvořením a jeho tělesnou schránku si bůh nárokuje jako svůj

---

¹³⁵ BÍLÝ, 2018, s. 104.

¹³⁶ HUBER in RANTZAU, 2017, s.41.

¹³⁷ HUBER in RANTZAU, 2017, s.41.

¹³⁸ HUBER in RANTZAU, 2017, s.31

chrám. Péče o tělo je tak vnímána jako bohubilá péče o věc svěřenou. Tuto příčinu Huber ilustruje i na dalším biblickém zdroji. Konkrétně pasážích z deuterokanonické knihy Sírachovec. i v ní je zmíněna nutnost péče o své tělo, zejména z hlediska dietetického¹³⁹. Odkazem na biblické žalmy je zde akcentován význam snahy o poznání vlastního těla¹⁴⁰, jakožto nejdokonalejšího božího výtvoru, „...poněvadž v sobě chová ten klenot a tu duši...“¹⁴¹.

Huber také v předmluvě vybízí k nutné opatrnosti, protože „...všicky živelní tvorové nedbálností a neštrností hynou...“¹⁴². Zároveň vybízí i ke specifickému přístupu k subjektivnímu stavu pacienta, zatíženého různými dědičnými onemocněními. Ten může být zmíněnou „nešetrností“ k vlastnímu zdraví, zhoršován do té míry, že není možné pacienta účinně léčit. Na otázku, zda je přípustné, aby člověk vědomě přispíval ke svému předčasnému skonu, Huber nepředkládá jasnou odpověď, pouze odkazuje na Sírachovce a knihu Přísloví¹⁴³, ve kterých je zmíněna souvislost mezi nestřídmým stravováním a vznikem nemoci.

Huber zmiňuje, že tělo vnímá jako „...velmi subtilní stroj, kterýž se snadně a lehce pokazí...“¹⁴⁴. Zcela v souladu s anatomickými koncepcemi, které dominovaly renesanční medicíně v 16. století, tak Huber vidí tělo jako mechanický stroj, jehož podstatnou kvalitou je vlhkost, a který je poháněn teplem¹⁴⁵. V tomto pojetí je možné tělo „poškodit“ už pouhým nadměrným vystavováním věcem, které nejsou jinak škodlivé - zejména pokud jde o nadměrné přejídání, případně dlouhodobé vystavování nepříznivým klimatickým podmínkám.¹⁴⁶

Huber dále zmiňuje obhajobou významu a dopadu lékařského řemesla, tak jak je uvedena v knize Sírachovce¹⁴⁷ a poukazuje na to, že skutečná kvalita života je nedělitelně spjata s dobrým zdravotním stavem¹⁴⁸.

2.2 Regiment zdraví Heinricha Rantzaua

Předmětem této kapitoly bude zejména rozbor odkazů na jednotlivé authority, které Rantzau v rámci textu uvádí. Samostatný prostor v rámci podkapitol je zde věnován Hippokratovi z Kosu a Galénovi z Pergamonu. Prostor však bude také věnován ostatním antickým,

---

¹³⁹ Sír 38, 29-31. Bůh je zde vnímán jako ten, kdo uzdravuje a lékař jako ten, kdo léčí. To ale Huber neřeší

¹⁴⁰ Ž 3,4; 8,2; 139,5.

¹⁴¹ HUBER in RANTZAU, 2017, s.36.

¹⁴² HUBER in RANTZAU, 2017, s.38.

¹⁴³ Sír 38,29; Př 23-20.

¹⁴⁴ HUBER in RANTZAU, 2017, s.38.

¹⁴⁵ HUBER in RANTZAU, 2017, item.

¹⁴⁶ HUBER in RANTZAU, 2017, s.39-41.

¹⁴⁷ Sír 39,1-7.

¹⁴⁸ HUBER in RANTZAU, 2017, s.40-41.

středověkým, arabským, židovským a renesančním autoritám. Zvláštní kategorií tvoří odkazy na Rantzauovy rodinné příslušníky a v neposlední řadě na humorální teorii, s níž spis výrazně pracuje.

2.2.1 Odkazy na Hippokrata z Kosu

Nejčastěji odkazovaným jménem je v textu je jméno antického lékaře Hippokrata z Kosu¹⁴⁹. První zmínka o Hippokratovi se v textu objevuje společně se jménem Galénovým v kapitole II. nazvané „Obecné naučení k zachování zdraví života lidského“¹⁵⁰, v níž Rantzau vyzdvihuje odborné znalosti a schopnosti obou autorit, a především zdůrazňuje souvislost pohybu nebeských těles s úspěšností léčebného postupu. Vystupuje tu do popředí koncepce, ve které je jasně daný vztah makrokosmu s mikrokosmem lidského těla, a Rantzau zde poukazuje na Hippokratovu nauku o kritických dnech a zároveň oceňuje jak jeho, tak Galénovy příspěvky k tomuto tématu.¹⁵¹

Druhá zmínka o Hippokratovi se nachází v kapitole VII. nazvané „O pokrmu a jídle“¹⁵². Zde se jeho jménem Rantzau zaštiťuje při předkládání obecného ponaučení, když uvádí, že při péči o vlastní zdraví „... na tom záleží, abychom se sytosti pokrmů varovali a čerstvosti ku pracem nabývali.“¹⁵³ Objevuje se tu tak dietetická zásada, hovořící o uměřenosti ve stravování a naproti tomu pobídka k aktivitě.

Další odkaz na Hippokratovo jméno se poprvé objevuje v kapitole IX. Nazvané „O hnutí, aneb cvičení těla“¹⁵⁴, která se věnuje tělesnému cvičení. Rantzau ho ze uvádí ve spojitosti s jiným antickým autorem Corneliem Celsem, když jejich jmény uvozuje aforismus, jenž je spíše než doslovnou citací z jejich prací, shrnutím obecných zásad dobové medicíny. Ten, vyzdvihuje uměřenost v jídle, pití a v sexuální aktivitě, navíc doporučuje i spánek po jídle:

„Kdož chce zdraví své náležitě a dobře opatrovati a chránit, má začínati od díla a práce, po práci pojesti a napíti se, po jídle pospati a po tom s manželkou kratochvíle užítí. Ale to všecko, práce, pokrm, nápoj, sen i manželská kratochvíl, má být prostřední a mírné.“¹⁵⁵

---

¹⁴⁹ Viz, Příloha 1, tab.1

¹⁵⁰ RANTZAU, 2017, s.82-86.

¹⁵¹ RANTZAU, 2017, s.83.

¹⁵² RANTZAU, 2017, s.102-109.

¹⁵³ RANTZAU, 2017, s.106.

¹⁵⁴ RANTZAU, 2017, s.114-121.

¹⁵⁵ RANTZAU, 2017, s.121.

Další odkaz na Hippokratovo jméno se vyskytuje v XI. kapitole nazvané „O snu a spaní“¹⁵⁶, která se věnuje snu a spánku již výslovně zmiňuje konkrétní dílo *De insomniis*¹⁵⁷. V tom Hippokrates předkládá terapeutické pojetí snu, díky němuž se vyprázdní smysly a mysl má možnost odpočinout si od vjemů, které ji během bdění neustále zaplavují. Díky snu se „... obcerstvuje tělo, napomáhá a dokonává zažití pokrmův, starosti v zapomenutí uvozuje, ustání polehčuje, pomnutí smysla aneb rozumu napravuje.“¹⁵⁸

V XVII. Kapitole „O počistěních aneb purgacích a o klísteřích“¹⁵⁹, jež je věnována purgacím, je uvedena citace, kterou Rantzau připisuje Hippokratovi. Autor jejím prostřednictvím varuje, před purgacemi, které nejsou nutné. Tentokrát, tak klade důraz na situovanost léčebného postupu.¹⁶⁰

Následující odkaz na Hippokratovo jméno je v kapitole XXVII. „O mírném a náležitém chování každého jednoho měsíce“¹⁶¹ která se týká pravidelné péče o tělesné zdraví na základě pravidelné měsíčního cyklu. Rantzau zde uvádí doporučení, které připisuje Hippokratovi potažmo Avicennovi a ve kterém se tvrdí, že je prospěšné dvakrát do měsíce vyvolat zvracení. Rantzau naproti tomu doporučuje častější aplikaci daného léčebného postupu s ohledem na klimatické podmínky, podmínky severní Evropy:

„Nebo zbytečnosti, kteréž se z přílišného pokrmu a nápoje rodí, aneb sic z nemírného chování v těchto studených krajinách časté a hojné pocházejí, skrze dávení zase ven z těla vyvozují a vymítají. A protož když byste se přílišným pitím obtížili pamatujte na to, abyste přeplnění dávením jako nejjistším lékařstvím hojili a sobě polehčili.“¹⁶²

Předposlední odkaz na Hippokratovo jméno se nachází ve XXXV. kapitole nazvané „O letech postupných, aneb osudných“¹⁶³. Hippokratovo jméno je zde zmíněno v souvislosti s jeho naukou o sedmi dnech. Rantzau tím poukazuje na zvláštní význam čísla sedm ve vztahu k periodám lidského života.¹⁶⁴

---

¹⁵⁶ RANTZAU, 2017, s.123-128.

¹⁵⁷ Tento spis vyšel během 16. století několikrát, opatřen byl často i dobovými komentáři např. v Ženevě v roce 1561 vyšlo rozšířené vydání *In librum de Insomnijs Hippocratis commentarius auctus nunc & recognitus. Ad Ioannem Alesmium Senatorem Burdegalensem*

¹⁵⁸ RANTZAU, 2017, s.123.

¹⁵⁹ RANTZAU, 2017, s.133-140.

¹⁶⁰ RANTZAU, 2017, s.134.

¹⁶¹ RANTZAU, 2017, s.173.

¹⁶² RANTZAU, 2017, s.173.

¹⁶³ RANTZAU, 2017, s.182-186.

¹⁶⁴ RANTZAU, 2017, s.134.

S odkazem na Hippokratovu léčbou prostřednictvím zvracení se setkáme i v případě poslední zmínky jeho jména. V rámci XLVII. kapitoly „O opilství aneb ožralství“¹⁶⁵ Rantzau uvádí, že „...nejjistší lékařství po opilství jest dávení, aneb otevření života skrze stolice, jak učí Hippocrates.“¹⁶⁶ Doporučuje tak nucenou emezi, jako nejlepší terapeutický prostředek v případě opilosti.

2.2.1 Odkazy na Galéna z Pergamonu

Druhým nejpočetněji odkazovaným antickým autorem¹⁶⁷ je v rámci textu Galén z Pergamonu. Prvním odkazem na jeho jméno je již zmíněný odkaz v II. kapitole „Obecné naučení k zachování zdraví života lidského“¹⁶⁸.

V kapitole IX. „O hnutí aneb cvičení těla“¹⁶⁹ je uvedeno, že Galén doporučuje hru s míčem, „... protože se v ní pohybuje rukama, nohama, krkem, hlavou, očima, hřbetem ledvím a summou vším tělem zároveň.“¹⁷⁰ Rantzau tu prostřednictvím Galéna poukazuje na holistický vliv této tělesné aktivity na kondici jedince.

Další odkaz na Galénovo jméno nalezneme v XIV. kapitole nazvané „O pouštění krve žilami“¹⁷¹, kdy Rantzau jeho jménem upozorňuje na to, „... že nezdrženlivým, opilcům a obžercům žádné obzvláštní pomoci nepřináší ani pročištění, ani krve žilou pouštění.“¹⁷² Léčba pouštěním žilou, je tak podle této teze méně nebo vůbec účinná u jedinců, kteří své zdraví zanedbávají, těm, kteří se nestrídmě stravují a těm, kteří nadměrně holdují alkoholu.

V XXIII. kapitole nazvané „O zdrženlivosti od jídla aneb o lačnosti“¹⁷³ Rantzau argumentuje prospěšnost půstu prostřednictvím příkladu z Galénovi léčby zažívacích potíží císaře Antonina Pia (138-161). Jeho léčba spočívala v jednodenním půstu a pití vína kořeněného pepřem¹⁷⁴

---

¹⁶⁵ RANTZAU, 2017, s.209-211.

¹⁶⁶ RANTZAU, 2017, s.210.

¹⁶⁷ Příloha 1, tab. 1.

¹⁶⁸ RANTZAU, 2017, s.82-86.

¹⁶⁹ RANTZAU, 2017, s.114-121.

¹⁷⁰ RANTZAU, 2017, s.119.

¹⁷¹ RANTZAU, 2017, s.130-131.

¹⁷² RANTZAU, 2017, s.130.

¹⁷³ RANTZAU, 2017, s.148-149.

¹⁷⁴ RANTZAU, 2017, s.148.

V kapitole nazvané „Naučení proti nastuzení a lékařství proti odznození a spálení“¹⁷⁵, která je v pořadí XXXVII., je uveden Galénův praktický recept proti omrzlinám. Tento lék je kombinací rozpuštěného vosku, oleje a tragantové gummy¹⁷⁶.

Poslední odkaz na Galénovo jméno se nachází v XLVII. kapitole nazvané „O opilství aneb ožralství“¹⁷⁷. Rantzau zde zdůvodňuje, z jakého důvodu spánek zmenšuje efekt opilosti. Podle něj Galén uvádí, že „... sen slouží k zaživení pokrmů, bdění pak k strávení a rozdělení.“ Doplnuje, že ale člověk by člověk před tím, než půjde spát, měl minimálně hodinu věnovat lehké fyzické aktivitě ve formě chůze.

2.2.3 Odkazy na ostatní antické autority

Jak jsme si již ukázali, Rantzau ve svém spisu nejvýrazněji odkazuje na antické lékařské autority, zejména na Hippokrata z Kosu a Galéna z Pergamonu. Nejsou to ale jediní antičtí učenci, jejichž jménem svůj text zaštiťuje. V této kapitole se pokusím předložit přehled antických autorit¹⁷⁸ a jejich koncepcí, ke kterým Rantzau ve svém textu odkazuje. Mimo odkazy na Hippokrata a Galéna se často jedná o odkazy ojedinelé.

Třetí nejčastěji citovanou antickou autoritou je Aristoteles (384-322 př. n. l.). První zmínku nalzáme v kapitole IX. „O hnutí aneb cvičení těla“¹⁷⁹. Zde autor uvádí, že Aristoteles doporučuje „... zadržení ducha¹⁸⁰ proti lehčejším šťkavkám¹⁸¹ jest studené a jisté lékařství, jakž i Aristoteles nasvědčuje, 33 Sect. Problem. I.“¹⁸²

Druhý odkaz na Aristotelovo jméno nacházíme v kapitole XXVI. nazvané „Některá zvláštní naučení o zřízení mírnosti, jakáž by se jednoho každého dne zachovávat měla“¹⁸³. Podle Rantzaua tvrdí Aristoteles a Albertus Magnus, „... že smaragd zavěšený na krku překáží a odpírá padoucí nemoci¹⁸⁴ a božci¹⁸⁵.“¹⁸⁶ V rámci této kapitoly Rantzau tak popisuje i účinek

---

¹⁷⁵ RANTZAU, 2017, s.189-192.

¹⁷⁶ RANTZAU, 2017, s.191.

¹⁷⁷ RANTZAU, 2017, s.209-211.

¹⁷⁸ Příloha 1, Tab.1

¹⁷⁹ RANTZAU, 2017, s.114-121.

¹⁸⁰ Tj. „Dechu“

¹⁸¹ Tj. „Škytavce“

¹⁸² RANTZAU, 2017, s.120. Jak ale uvádí Žemla, žádný takový argument se v Aristotelově díle *Problemata* nenachází.

¹⁸³ RANTZAU, 2017, s.151-164.

¹⁸⁴ Neboli „Padoucnice“, případně „Epilepsie“

¹⁸⁵ Neboli „eklampsie“, což je záchvat tonicko-klonických křečí vyskytující se u těhotných žen

¹⁸⁶ RANTZAU, 2017, s.159.

drahých kamenů a vzácných kovů jakožto předmětů disponující buď léčebnou nebo ochranou mocí.

Poslední jmenná zmínka týkající se Aristotela se nachází v kapitole XLVI. nazvané „Proti vyprahlosti jazyka, jinak prýmu v hrdle“¹⁸⁷. Rantzau zde uvádí recept na sirup, který doporučuje proti zimnici, jenž je způsobena nadměrným množstvím žluči v krvi, protože účinek sirupu zklidňuje vzedmutou žluč. Navíc zahání žízeň, je močopudný, má antiseptické účinky a podporuje pocení. Aristoteles ho údajně chválí v rámci díla *De regimine Principum Alexandro inscripto*¹⁸⁸.

Dalším antickým filosofem, který je v rámci textu odkazován je Xenofánes z Kolofonu, jenž Ranzauovi posloužil jako zdroj pro jeho psaní o myslivosti v rámci kapitoly „O hnutí aneb cvičení těla“¹⁸⁹. Xenofont tu vyzdvihuje pozitivní vliv myslivosti na lidské zdraví, a sám Rantzau ho čtenáři představuje s náležitou pompou, když o něm píše:

„Přivedu vám Xenophontem, slavného hejtmana polního, výborného hospodáře, bedlivého opatrovníka přirození svého a v tomto umění nad jiné zběhlého, který cvičení lovecké také vysoce velebí, a naději se, že svědectví jeho, jakožto muže znamenitě vznešeného, od vás nemálo a ni lehce váženo bude.“¹⁹⁰

Žádného z autorů, které v Rantzau v textu zmiňuje nechválí takovým způsobem jako právě Xenofonta, který je autorem spisu *Kynégetikos*¹⁹¹, ze kterého pochází i pasáž v textu zmiňovaná. V té je myslivost vyzdvihována jako činnost, která zlepšuje fyzickou kondici, zostrňuje zrak a sluch, a po všech stránkách člověka zoceluje.¹⁹²

Dva odkazy jsou v textu věnovány lékaři Corneliovi Celsovi. Jak již bylo zmíněno v kapitole „O cvičení a hnutí těla“¹⁹³, se jeho jméno objevuje u obecné zásady tehdejší medicíny ve spojitosti s jménem Hippokratovým, u aforismu, který vyzdvihuje přiměřenost.¹⁹⁴ Vzhledem k tomu, jak důležité místo zaujímaly Celsovy spisy v rámci renesanční medicíny 16. století, je s podivem, že je jeho jméno v textu zmíněno pouze dvakrát. Další zmínku jeho jména nalzáme v kapitole XXXIV. „O celém roku veřejně“¹⁹⁵. Rantzau zde uvádí Celsovo jméno ve

---

¹⁸⁷ RANTZAU, 2017, s.207-209.

¹⁸⁸ RANTZAU, 2017, s.208, Žemla uvádí, že se s největší pravděpodobností se jedná o odkaz na pseudo-aristotelský spis *Secreta secretorum*, který je arabské provenience a vznikl až v 10. století, do Evropy se dostal až v průběhu 12. století

¹⁸⁹ RANTZAU, 2017, s.114-121.

¹⁹⁰ RANTZAU, 2017, s.118.

¹⁹¹ KOVAŘÍK, 2005.

¹⁹² RANTZAU, 2017, s.118-119.

¹⁹³ RANTZAU, 2017, s.114-121.

¹⁹⁴ RANTZAU, 2017, s.121.

¹⁹⁵ RANTZAU, 2017, s.179-181.

společnosti Jeronýma Kardána¹⁹⁶, v souvislosti s jejich doporučeními ohledně způsobu mytí hlavy studenou vodou.¹⁹⁷

Dalším odkazovaným autorem je římský literát Marcus Tullius Cicero (106-43 př. n. l.). Již ve II. kapitole pojmenované „Obecné naučení k zachování zdraví života lidského“¹⁹⁸ nalézáme jeho citát: „Pitatem esse matrem et fundamentum omnium virtutum¹⁹⁹“, který je lokalizován v pasáži, v níž se Rantzau obrací ke svým synům, jimž spis dedikoval. Několika citáty, včetně toho Cicerova, tu ilustruje základní mravní princip křesťanské morálky, a to život ve zbožnosti, jenž je vnímána jako základ, ze kterého vyrůstají všechny ostatní ctnosti. V pořadí III. kapitole nazvané „Zvláštní naučení, jak by člověk zdraví zachovávatí mohl“²⁰⁰ Rantzau předkládá jeho citát převzatý z Ciceronova spisu *De officiis*, Cicero se v paragrafu, ze kterého je citát převzat, připojuje ke kritice stoického filosofa Antipatera z Tyru vůči opomenutí jiného řeckého stoika Panaitiose z Rhodu, který vynechal ve svém výčtu pravidel týkajících se účelnosti tematizaci vlastnictví a zdraví. Rantzau zde uvádí pouze část, ve které Cicero poukazuje na důležitost péče o zdraví: „Valetudinem conservari, cum notitia sui corporis, tum iis rebus, quae aut prodesse aut obesse soleant.“²⁰¹ Posledním odkazem na Ciceronovo jméno je uveden ve XXXV. kapitole „O letech postupných aneb osudných“²⁰². Rantzau zde uvádí dva Ciceronovy citáty. První je převzat z Ciceronova *Somnium scipionis*²⁰³: „Cum aetas septenos octies Solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint etc.“²⁰⁴ V tomto citátu se můžeme opětovně nalézt koncepci sedmiletého životního cyklu, tentokrát rozděleného na osm stejných částí. Dalším Cicerovým citátem, který má podpořit tento koncept je citát: „Septimum numerum rerum annium free nodum esse.“²⁰⁵ Který poukazuje na zvláštní význam čísla sedm, když ho

---

¹⁹⁶ Gerolamo Cardano

¹⁹⁷ RANTZAU, 2017, s.181. Podrobněji níže.

¹⁹⁸ RANTZAU, 2017, s.82-86.

¹⁹⁹ Překlad autora: „Zbožnost je matkou a základem všech ctností“. ŽEMLA in RANTZAU, 2017, uvádí, že se jedná o odkaz pocházející z Cicerova *Pro plancio* 12,29 tam ale takový doslovný citát nenalezneme, v pasáži se píše „...v první řadě se svým otcem (neboť podle mého názoru je synovská náklonnost základem všech ctností), kterého ctí jako boha (a rodič vskutku nestojí vůči svým dětem v příliš odlišném vztahu), ale miluje ho jako druha, jako bratra, jako přítele svého věku.“, překlad autora. Zbožnost „pietas“ je v klasickém pojetí především respektem vůči své zemi, rodičům a bohům viz *De natura deorum*, 1,116 a *De Oratore* 2,66.

²⁰⁰ RANTZAU, 2017, s.86-88.

²⁰¹ RANTZAU, 2017, s.87. Překlad autora: „Uchovat si zdraví s vědomím svého těla a věcí, které mají tendenci buď prospívat, nebo škodit“

²⁰² RANTZAU, 2017, s.182-186.

²⁰³ Jedná se o šestou knihu Cicerova spisu *De re publica*.

²⁰⁴ RANTZAU, 2017, s.183.

²⁰⁵ RANTZAU, 2017, item.

přirovnává k uzlu, tedy k pevnému předělu mezi fázemi lidského života. Rantzau výroku využívá právě pro argumentaci existence zvláštního vztahu čísla sedm pro osud člověka.

V té samé kapitole se setkáváme s dalšími antickými autory, jsou římstí spisovatelé Aulus Gellius (130-180) a Censorinus²⁰⁶, kteří jsou uvedeni ve společnosti filosofa a historika Filóna Alexandrijského (20 př.n.l – přibližně 40 n.l.), prvního římského císaře Oktaviána Augusta (63 př.n.l-14 n.l.)²⁰⁷ a sv. Augustýna (354-430)²⁰⁸. I oni jsou v tomto kontextu uvedeni jako zdroje koncepce věku člověka, v níž je číslo sedm podstatným determinanem.²⁰⁹

Ve XLIX. kapitole „O nakažení morovým“²¹⁰, jež je věnována zejména praktickým receptům proti morovému onemocnění, je uveden recept „Lékařství krále Mithridata (134-63 př. n. l.)“²¹¹ proti jedu a moru, který byl dle Plinia Staršího nalezen jeho římským protivníkem a římským konzulem Gnausem Pompeiusem (106-48 př. n. l.) v králově pozůstalosti.²¹²

Historik Diodóros Sicilský (90 – přibližně 27 př. n. l.) je v textu zmíněn společně s Hérododem z Halikarnássu (484-425 př. n. l.) v XVII. kapitole „O dávení“²¹³. Rantzau zde uvádí jejich příklad popisující purgační techniky starých Egyptanů a Chaldejců, kteří vyvolávali zvracení pravidelně třikrát do měsíce. Rantzau tu přejímá představu, že nemoci, vznikají z nestrávených zbytků jídla a zkaženého vzduchu.²¹⁴

Dalším římským básníkem, kterého Rantzau cituje, je v kapitole XXV. „O hnutí a náruživosti mysli“²¹⁵ Quintus Horatius Flaccus (65-8 př. n. l.). Citát „Nam corpus onustum hesternis vitiis

---

²⁰⁶ Gellius ve svém spise *Noctes Atticae* 10,3, odkazuje na nauku o kritických dnech a významu čísla sedm pro lidský život římského spisovatele Marcuse Terentia Varra (116-27 př.n.l.) například v souvislosti s lunárním měsícem, který se dělí na čtyři týdny po sedmi dnech. Dostupné online. Rantzau zjevně odkazuje na Censorinův *De die natali* 14,1. Spis, ve kterém se Censorinus věnuje tématu počítání času a fázím lidského života, vydal tiskem například Benedetto Faelli v Bologni roku 1497. Ve 14. kapitole předkládá Hippokratovské přehled 7 životních etap. Ty jsou děleny po úsecích po 7 letech, které začínají narozením člověka. Poslední etapa končí smrtí člověka. Dále stejně jako Gellius odkazuje na římského spisovatele Varra a jeho pět životních etap rozdělených po 15 letech.

²⁰⁷ První římský císař

²⁰⁸ Biskup a církevní učitel

²⁰⁹ RANTZAU, 2017, item

²¹⁰ RANTZAU, 2017, s.213-218.

²¹¹ Král Mithridatés VI. Pontský

²¹² RANTZAU, 2017, s.216.

²¹³ RANTZAU, 2017, s.140-142.

²¹⁴ RANTZAU, 2017, s.141. DIODORUS Bibliotheca historika 1,82 in *Diodorus of Sicily* „Aby předešli nemocem, starají se o zdraví svého těla pomocí koupelí, půstů a dávidel, někdy každý den, jindy ve třídenních či čtyřdenních intervalech. Říkají totiž, že větší část potravy přijímané do těla je nadbytečná a že právě z této nadbytečné části vznikají nemoci; proto by právě zmíněná léčba odstraněním zárodků nemocí nejspíše přinesla zdraví.“ Překlad autora, dostupné online: HERODOTOS, *Dějiny* 2,77 „Ti z Egyptanů, kteří žijí v obdělávané části Egypta, nejvíce zachovávají paměť o minulosti všeho lidstva a jsou daleko nejučenější ze všech lidí, které jsem kdy poznal. Žijí tímto způsobem: Každý měsíc tři dni po sobě používají projímadel a hledí si zachovat zdraví pomocí dávidel a klystýrů, neboť se domnívají, že všechny nemoci přicházejí lidem z jídel, jimiž se živí.“

²¹⁵ RANTZAU, 2017, s.149-151.

animum quoque praegravat ipsum atque affigit humi divinae particula ararae.²¹⁶“, ve kterém Horatius upozorňuje na to, že přesprilíšné pití může i druhý den mít neblahý vliv na lidskou mysl.

2.2.4 Odkazy na arabské a židovské autority²¹⁷

Pouze dvakrát je v knize uveden odkaz na jednu z největších autorit středověké medicíny arabského učence a lékaře Avicenu. Poprvé je zmíněn uveden společně s Hippocratem ve XXVIII. Kapitole „O mírném a náležitém chování jednoho každého měsíce“²¹⁸, ve kterém ho Rantzau uvádí na podporu myšlenky prospěšnosti emeze pravidelně jednou za dva dny. Podruhé Rantzau zmiňuje Avicennovo jméno v XLVII. kapitole „O opilství, aneb ožralství“²¹⁹. Zde představuje recept na sirup proti následkům opilosti. Uvádí při tom „Avicenna tento doleji položený sirup proti ožralství složil, ale já jsem posavád moci jeho nezkusil.“²²⁰ Dále uvádí doslovně převzatý recept převzatý z Avicennova Kánonu²²¹.

Jiné arabské autority Rantzau jmenovitě neuvádí. V textu se však objevují jména dvou židovských učenců. Prvním je v předchozí kapitole zmíněný Fillón Alexandrijský, kterého jsem zařadil mezi antické autory, druhým jmenovaným, je v VII. kapitole „O nápoji aneb pití“²²², Rabi Moses, kterého Žemla identifikoval jako lékaře Moše ben Maimóna (1138-1204), známého pod jménem Maimonidés²²³. Ten je zde uveden jako zdroj doporučující sladké kořeněné víno nazvané *Hippocras* používané od pozdního středověku lékaři jako lék. Rantzau ho doporučuje a obzvlášť vyzdvihuje jeho pozitivní účinky v klimatických podmínkách severní Evropy: „Já také chválím ten nápoj, kterýž slove Hippocras, nebo velmi užitečný jest v těchto krajínách, zvláště času zimního.“²²⁴ Hippocras byl tradičně podáván za studena. Koření, podle humorální teorie, produkovalo teplo. Teplý nápoj by tak ještě více zvyšoval teplotu organismu,

---

²¹⁶ RANTZAU, 2017, s.149. Výrok pochází z HORATIUS *Sermones* 2:2, 77 „Neboť tělo zatížené včerejšími neřestmi zatěžuje i samotnou mysl a přimyká částičku božského u země.“, překlad autora.

²¹⁷ Příloha 1, Tab. 2

²¹⁸ RANTZAU, 2017, s.173-174.

²¹⁹ RANTZAU, 2017, s.209-211.

²²⁰ RANTZAU, 2017, s.210.

²²¹ RANTZAU, 2017, s.210. Avicenna v rámci stejného paragrafu připojuje svůj recept na Pilulky. *The Cannon of Medicine (al-Qanun fi al-tibb)* s.413, paragraf 812

²²² RANTZAU, 2017, s.109-114.

²²³ Maimonidés patřil v arabském světě ke skupině lékařů, kteří následovali Gálenský ideál doktoro-filosofa a vytvářely objemné syntetické pojednání o medicíně

²²⁴ RANTZAU, 2017, s.111.

což vzhledem k použitému koření nejen, že nebylo nutné, ale mohlo to přímo zapříčinit přebytek tepla²²⁵.

2.2.5 Odkazy na středověké a renesanční autority (6.-16. století)

Rantzau při tvorbě svého spisu ale nečerpal pouze z antických zdrojů. Mezi dalšími odkazovanými nalézáme početně zastoupené odkazy na autority středověké a renesanční, které pocházely z okruhu evropských učenců²²⁶. Chronologicky prvním zmíněným je Isodor ze Sevilly (560-636). Jeho jméno je uvedeno ve III. kapitole nazvané „Zvláštní naučení, jak by člověk své zdraví zachovávat mohl“²²⁷. Na následující citaci je ilustrována humorální teorie, prostřednictvím nauce o kvalitách:

„Isidorus nětco málo jináč zdraví vypsál nežli my, právě, že jest celost a čerstvost těla a mírné složení přirození jeho z horkosti a vlhkosti. Na kterémžto dvěm poněvadž zdraví člověk záleží, rozuměti se může, že ti, ježto mají mnoho horkosti a vlhkosti dlouho také živi bývají, zase kteříž jsou odporného přirození, totiž studení a suší, ti se dřívěji zstarají a umírají“²²⁸

Dalším autoritou, o které nalézáme zmínku v kapitole XLVII. „O opilství, aneb ožralství“²²⁹ je Constantinus Afrikanus (cca. 1020–cca. 1087).²³⁰ Rantzau zde uvádí jeho stručnou radu, a píše, že „Afrikanus ve svých spisích tomu chce, kdož by kozlové plíce pečené aneb sušené jedl, že opilství nepocítí.“²³¹ Dále už jeho radu nerozvádí.

Již zmiňovaný učenec Albertus Magnus (1193 nebo 1206/1207–1280) nazývaný pro svůj všeobecný přírodovědný přehled „doctor universalis“ je ve XXVI. kapitole nazvané „Některá zvláštní naučení o zřízení mírnosti jakáž by se jednoho každého dne zachovávat měla“²³² uveden ve společnosti Aristotela jako zdroj informace o moci smaragdu jako preventivním prostředku proti záchvatovým onemocněním.²³³

---

²²⁵ ADSIT; ADSIT; GOLDSTEIN, 2015, s.333. Termín vinum hippocratum je poprvé doložen ve 14. století, pro léčbu bylo běžně používáno až do konce století 18.

²²⁶ Příloha 1, Tab.3

²²⁷ RANTZAU, 2017, s.86-88.

²²⁸ RANTZAU, 2017, s.87-88.

²²⁹ RANTZAU, 2017, s.209-211.

²³⁰ LONG, 2018. Tento benediktinský mnich tuniského původu, byl jednou z významných postav středověké medicíny, jehož dílo, které se v evropském prostoru šířilo zejména prostřednictvím klášterních skriptorií, mělo vliv na utváření podoby středověké latinské medicíny,

²³¹ RANTZAU, 2017, s.210.

²³² RANTZAU, 2017, s.151-164.

²³³ RANTZAU, 2017, s.159.

V kapitole XXVII. „O mírném a náležitém chování jednoho téhodne“²³⁴ nalézáme recept, který Rantzau připisuje italskému lékaři a filosofovi Marsiliovi Ficinovi (1433-1499)²³⁵. Recept na lehce projímavý nápoj, který „...přední oudy a nadíle počišťuje.“²³⁶ Ve stejné kapitole nacházíme i recept dalšího renesančního lékaře Jeronýma Brunshwiga (1450-1513)²³⁷ na přípravek, který disponuje řadou blahodárných účinku lidské zdraví:

„Posiluje mozkou a paměti, závrat a škodlivá melancholická myšlení odjímá, krev čistí srdci síly přidává, dává dobrou chuť k jídlu a pití, stolice životní a přirození pohodlné zbuzuje, kašlicím a souchotiny majícím lidem předivně spomáhá, otekliny páčlivé a vředy prsův uzdravuje, soužení aneb skrčení srdce rozšiřuje a všechněm jiným oudům velice prospívá a jich posiluje.“²³⁸

Přípravek tak má podle Ranzaua nejen pozitivní vliv na paměť, ale zároveň má hojivé a antiseptické účinky, povzbuzuje chuť k jídlu, má pozitivní vliv na kardiovaskulární systém a vylučování. Navrch má být účinný i proti onemocněním dýchacích cest. Rantzau píše, že Brunshwig sám tento přípravek užíval „...po všecek čas života svého a byl s pomocí Pána Boha živ sto a deset let.“²³⁹

Dalším uvedeným autorem je italský matematik, filosof a astronom Gerolamo Cardano (1501-1576). Rantzau v kapitole XXXIII. „O celém roku veřejně“²⁴⁰ uvádí, že díky jeho knize a doporučení Celsovu, změnil svůj návyk mytí hlavy pouze teplou vodou, a po umytí hlavy teplou vodou přidal i oplach vodou studenou. Ačkoli se podle něj nedoporučuje mytí hlavy studenou vodou těm, kteří trpí na výtok z nosu, jeho empirická zkušenost s mytím hlavy studenou vodou je veskrze pozitivní:

„Já jať v pravdě často hlavu tak mýval a nepoznal jsem toho žádné škody, nýbrž velkých užitků jsem pocítil. Nebo prvé když jsem teplou vodou hlav mýval, nic k tomu vody studené nepřičiniv, průduchové hlavní zůstávali otevření a z toho hlava k rozličným nedostatkům a. neduhům způsobná byla. (...) Kterážto věc od mytí hlavy zhola mne odvedla (...) až jsem po tom na knížku Jeronýma Kardána o vodě a radě Kornelia Celsa o tom studeném mytí gruntovně vyrozuměl.“²⁴¹

---

²³⁴ RANTZAU, 2017, s.165-173.

²³⁵ Viz <https://www.phil.muni.cz/fil/renesance/Ficino.htm>

²³⁶ RANTZAU, 2017, s.165-166

²³⁷ Význačného německého chirurga

²³⁸ RANTZAU, 2017, s.168-169.

²³⁹ Jak si ukážeme níže, nebylo to naposled, kdy se Rantzau snaží vyzdvihnout účinek léku tím, že naznačuje, že se autor, od kterého jeho recept převzal dožil nezvykle vysokého věku, i díky jeho pravidelnému užívání. V tomto případě jde o tvrzení, které je snadné vyvrátit.

²⁴⁰ RANTZAU, 2017, s.179-181

²⁴¹ RANTZAU, 2017, s.181

Mistr Havel ze Strahova (+ po 1388), tento matematik, astrolog a lékař působící na dvoře Karla IV.,²⁴² je jediným českým autorem, který je ve spise zmíněn. Rantzau ve XXVII. kapitole²⁴³ uvádí: „Toho vína páleného Mistr Havel císaře Karla V. lékař užíval a živ byl sto dvacet a devět let.“ Je zde uvedený recept na destilované víno. Rantzau se tu zaštiťuje Havlovým doporučením bez doslovné citace, nebo přímého odkazu. Samotnému doporučení se ještě snaží přidat na váze, konstatováním, že se Mistr Havel dožil sto dvacet let²⁴⁴

Ve XLIX. kapitole „O nakažení morovým aneb moru“²⁴⁵, která se věnuje morovým onemocněním se mimo receptu „Lékařství krále Mithridata“ nachází i recept dedikovaný Priscianu z Cordoby. Osobu Prisciana z Cordoby se nepodařilo identifikovat ani Žemlovi²⁴⁶. Rantzau o něm uvádí, že byl lékařem Lva X. (1475-1521), dříve Giovanniho Medici.²⁴⁷

V kapitole LI. pojmenované „Lékařství kurfiřta saského proti jedu“²⁴⁸ Rantzau odkazuje na několik osobností působící v 16. století. První je jeho současník August Saský (1526-1586), který byl saským kurfiřtem²⁴⁹. Ve spisu uvádí recept proti jedu, který byl opatrován na Augustově dvoře, poté co jeho autor, saský sedlák, prokázal účinnost přípravku na vlastní osobě, tím, že snědl jedovaté hady. August prý poté autora receptu štědře odměnil za to, že recept nikomu neprozradí. Rantzau usuzuje, že tak učinil, proto, aby na něj August získal exkluzivitu, a aby se takový recept nešířil mezi poddanými. „Soudil zajisté, že samotným toliko knížatům hodno jest věděti tak jistého lékařství, podněvadž oni k tomu příčinu a potřebu mívají (...) nežli jiní obecní lidé.“²⁵⁰ Rantzau dále dokládá účinnost prášku anekdotickou historkou o tom, jak dánský král Christian²⁵¹ úspěšně vyzkoušel účinek přípravku na odsouzeném, kterému bylo podáno „Mercurium sublimatum“²⁵². Rantzau projevil o receptu zájem a pokusil

---

²⁴² SCHOTT, 1994, s.112. Rantzau uvádí, že jde o Karla V.

²⁴³ RANTZAU, 2017, s.173.

²⁴⁴ Což se jeví vysoce nepravděpodobné, i přesto, že není znám přesný rok jeho narození

²⁴⁵ RANTZAU, 2017, s.213-218.

²⁴⁶ ŽEMLA in RANTZAU, 2017, s.217. Stejný recept je podle Žemly připisován filosofovi a alchymistovi Thomasi Vaughnovi.

²⁴⁷ RANTZAU, 2017, s.217.

²⁴⁸ RANTZAU, 2017, s.220-225.

²⁴⁹ BRUNING, 2005. Ačkoli mezi léty 1540/41 studoval na univerzitě v Lipsku, kde mezi jeho učitele patřil Johanna von Mansfeld a rektora freibergské latinské školy Johann Rivius, přesto se o něm podle Bruninga nedá hovořit jako o humanistickém panovníkovi, přesto stojí za zmínku, že sbírka umění a knihovna z kurfiřtského paláce se staly základem jak pro Státní umělecké sbírky Drážďany, tak pro Saskou zemskou a univerzitní knihovnu v Drážďanech

²⁵⁰ RANTZAU, 2017, s.220-221.

²⁵¹ Rantzau neuvádí konkrétního panovníka, s největší pravděpodobností měl na mysli Kristiána III. Dánského (1503-1559), který v Dánsku vládl mezi léty 1534/59. August Saský jako kurfiřt panoval od roku 1553, to by vznik receptu i historku s testováním protijedu na odsouzeném datovalo mezi léty 1553/59

²⁵² Chlorid měďnatý

se ho získat, „...snažně jsem žádal osvícené kněžny kurfiřtovy manželky²⁵³, aby mi způsob strojení takového prachu oznámila.“²⁵⁴ Ta mu však pouze zaslala vzorek samotného prášku, který si Rantzau uschoval ve vlastní lékárně. Zároveň zde zmiňuje dva muže, kteří recept získali a následně popularizovali. Recept údajně unikl, protože jej kurfiřt saský zaslal württemberskému²⁵⁵ knížeti²⁵⁶. Jednalo se o dva lékaře, vratislavského rodáka Johanna Moibanuse (1527-1562) a Konrada Gesnera (1516-1565)²⁵⁷.

Poslední autoritou, kterou Rantzau zmiňuje jen okrajově, je lékař, alchymista a astrolog Paracelsus (1493-1541). V rámci XLIX.²⁵⁸ kapitoly Rantzau uvádí jeho postup přípravy ochranného prostředku proti morovému nakažení. Tento amulet, který se sestává z koláčku vytvořeného z utrejchu²⁵⁹, tragantové gumy vaječného bílku se zašije do lněného plátna, a pak se „...přiloží k levému prsu, kdež jest srdce, vedlé rady Paracelsovy.“ Rantzau zde poznamenává, že se přípravek užívá zevně a nikdy se nepřikládá na holé tělo, protože „...utrejch vnitř do těla přijatý jest škodlivý a smrdtelný...“²⁶⁰.

2.2.6 Odkazy na Rantzauovy rodinné příslušníky

Jak bylo již uvedeno výše, Rantzau ve svých textech nedával prostor pouze autoritám odborným, ale snažil se prezentovat nejen vlastní osobu, ale i své příbuzné²⁶¹. V případě českého překladu spisu *De conservanda valetudine liber*, se jména jeho příbuzných také objevují, nakolik se jedná o autentické zdroje a nakolik se jedná o dedikace poplatné jeho prezentačnímu záměru.

---

²⁵³ ŽEMLA, 2017, s.221. Žemla uvádí, že se jednalo o Sibyllu von Jülich-Kleve-Berg (1515-1554), manželku Johanna Fridricha I. saského, jehož bradýři je v rámci třicáté osmé kapitoly nazvané „Vypsání některých lékův, k hojení zevnitřních ran užitečných“ připisován recept na hojivý obklad. Vzhledem k tomu, že Rantzau hovoří o tom, že se lékařství „vyjevilo nedávno“, a že August sám odměnil jeho tvůrce, se dá předpokládat, že tím, koho Rantzau kontaktoval byla spíše dánská princezna Anna, jenž byla manželkou Augusta Saského. Usuzují tak i vzhledem k tomu, že Rantzau uvádí, že kurfiřtově manželce zaslal dopis „nedávno“ a Sibylla von Jülich-Kleve-Berg zemřela více než dvě desítky let před vydáním *De conservanda valetudine liber*.

²⁵⁴ RANTZAU, 2017, s.221.

²⁵⁵ Knižectví v severním Porýní-Vestfálsku, které v 16. století proslulo čarodějnickými procesy

²⁵⁶ RANTZAU, 2017, s.221-222.

²⁵⁷ Zdrojem pro Rantzauovo tvrzení byl s pravděpodobně Dioscoridův spis *Ped. Dioscoridis ... De curationibus morborum per medicamenta paratu facilia, libri II. Nunc primum & Graece editi, & partim à Joanne Moibano, ... partim vero post hujus mortem à Conrado Gesnero in linguam Latinam conversi*, který vydal s vlastními komentáři Moibanus ve starořečtině a následně jej do Latiny přeložil Konrad Gessner. Spis byl vydán Josiasem Riheliusem v roce 1565. Vzhledem k tomu, že je spis dochován pouze v jediném exempláři v Bibliothèques d'Université Paris Cité a není digitalizován, nebyl jsem s to, domněnku o původu receptu ověřit.

²⁵⁸ RANTZAU, 2017, s.213-218

²⁵⁹ Jedovatý oxid arzenitý

²⁶⁰ RANTZAU, 2017, s.214.

²⁶¹ Příloha 2, Fig. 1

Prvním osobou pokrevně spřízněnou s Heinrichem Rantzauem, o které v textu nalézáme zmínku, je v rámci kapitoly XI. „O snu a spaní“²⁶² Daniel Rantzau. Rantzau zde píše: „Jednoho času i já měl jsem pravý sen o válce skotské a dennemarské, a obzvláště o Danielovi Rantzauovi (1529-1569), kterýž při dobývání zámku walpurgu kůlkou postřelen jsa zahynul.“²⁶³ Rantzau touto zkazkou demonstuje povahu snů, o kterých píše: „Snové zajisté ukazují nám způsob těla a bývají jako obrazové věci předešlých aneb znamení věcí budoucích nezhoła náhodná a případná.“²⁶⁴ Opětovnou zmínku o Danielovi Rantzauovi nalézáme v kapitole XLV. „O pálčivosti žaludka, kteráž záha slove“, kde je uveden jemu dedikovaný recept na prostředek proti pálení žáhy.

Ve stejné kapitole Rantzau zmiňuje i sen, který se zdál jeho otci, dánském státníkovi Johannu Rantzauovi (1492-1565) v předvečer jeho skonu. Rantzau zde o svém otci uvádí, že „měl pravý sen té noci, kteráž předešla den smrti jeho. Zdálo se mu, „...že viděl hroznou obludu smrti, s kterouž se těžce a tuze potýkal ...“²⁶⁵ V tom do příběhu vstupuje Johannův bratr Paul Rantzau (+1565), který se doptává, s čím, že to ve snu bojoval, když měl tak neklidné spaní. V tomto případě se zdá, že Rantzau tímto rodinným příběhem demonstuje všesteknou povahu snů.

Dalším příbuzným, kterého Rantzau v rámci textu uvádí, je ve v kapitole XVI. „O pouštění skrže pijavice“²⁶⁶ jeho teta, abatyše itzehovského²⁶⁷ kláštera, která každoročně podstupovala proceduru přikládání pijavic, protože byla zavalitá a měla trpěla na přebytek krve. Ta tuto proceduru prováděla ve specifickém období roku počínajícím koncem jara a koncem srpna, přesněji mezi letnicemi²⁶⁸ a svátkem sv. Jana, případně sv. Bartoloměje²⁶⁹. Průběh procedury byl následovný, pijavice přikládala „...k jedné noze čtyry, k každé pak ruce dvě pijavice...“²⁷⁰. Někdy přikládala i další dvě v oblasti zad mezi lopatky, „... aby krev z hlavy vytáhly.“²⁷¹ Rantzau zde ještě doplňuje varování před tím, aby byla procedura prováděná před šestou hodinou večerní, protože před touto hodinou jsou pijavice ještě jedovaté, a způsobily by léčenému újmu. Pijavice mají být podle něj chytány „...času letního, v rybnících aneb trávnicích

---

²⁶² RANTZAU, 2017, s.123-126.

²⁶³ RANTZAU, 2017, s.128.

²⁶⁴ RANTZAU, 2017, s.128.

²⁶⁵ RANTZAU, 2017, item.

²⁶⁶ RANTZAU, 2017, s.132-133.

²⁶⁷ KUCHARSKÝ in RANTZAU, 1982 ho překládá jako „břehovský“. Jedná se o původně cisterciácký klášter, který nebyl po reformaci zrušen, ale přeměněn na ženský klášter, určený pro členy nobility. Klášter funguje do dnešní doby a je stále spojen s potomky Rantzauova rodu, viz <https://www.kloster-itzehoe.de/>

²⁶⁸ Pohyblivý křesťanský svátek, který se koná 50 dní po Velikonocích

²⁶⁹ 24. června a 24. srpen

²⁷⁰ RANTZAU, 2017, s.133.

²⁷¹ RANTZAU, 2017, item.

řekách, když slunce nejsilněji paprsky svými zahřívá.²⁷², protože teprve tehdy podle Rantzaua disponují ideálními vlastnostmi.

2.2.7 Vybrané příklady vlivu humorální teorie a teorie temperamentů

Rantzaův spis evidentně respektuje humorální teorii a pohybuje se v jejím rámci, tak jak byla známá v druhé polovině 16. století. Vzhledem k množství odkazů a propojení celého textu s touto teorií, uvedu pouze několik případů, na kterých tento vztah ilustruji. V kapitole VIII. „O nápoji aneb pití“²⁷³ se v pasáži, ve které Rantzau vyzdvihuje blahodárné účinky piva, setkáváme s aplikací humorální teorie v souvislosti s negativními účinky nápoje, který jinak doporučuje:

„Kdož by se pak pivem až do užrání přeplnil a přepil, ten velikú z toho škodu míti bude. Nebo v skutku pocítí bolení hlavy, nadýmání břicha a studených nemocí z toho pocházejících. Tak že mnohem hůře jest opít se pivem nežoli vínem. Zvláště v místech těchto, kdež těla naše vodnokrevnosti neb flegmy, vlhkosti a flusův plná jsú.“²⁷⁴

Rantzau tak poukazuje na vliv klimatu na poměr tělesných tekutin. V tomto případě na vliv studeného podnebí způsobující nadbytek flegmy v organismu. Tato nerovnováha podle něj může být ještě zvýrazněna nadměrným pitím piva.

Ve stejné kapitole nalézáme i recept na nápoj z ječmene. Tento odvar z ječmene, lékořice, semen fialy a petržele, růžových listů, šalvěje, fíků a rozinek, který se měl vařit v hliněné nádobě a pít scezený, doporučuje Rantzau podávat ve dvou formách, podle ročního období. V zimě teplý, v létě studený. Nemá se podávat na lačno, ani mezi jídly, pokud není člověk „cholericus, o jest pěnokrevný.“²⁷⁵

V kapitole IX. „O hnutí aneb o cvičení těla“²⁷⁶ se setkáváme s doporučeními ohledně způsobu cvičení, které vycházejí z teorie temperamentů. Rantzau píše: „V zimě má býti cvičení prodlouženější než v létě, a více má cvičiti phlegmaticus aneb vodokrevný nežli cholericus, pěnokrevný.“²⁷⁷ Rantzau tak opět poukazuje na vzájemnou souvislost klimatu a rovnováhy tělesných tekutin, jenž může být dále afektována tělesnou aktivitou.

---

²⁷² RANTZAU, 2017, item.

²⁷³ RANTZAU, 2017, s.109-114.

²⁷⁴ Překlad ŽEMLA in RANTZAU 2017, s.113.

²⁷⁵ RANTZAU, 2017, s.112.

²⁷⁶ RANTZAU, 2017, s.114-121.

²⁷⁷ RANTZAU, 2017, s. 121.

V kapitole XXV. „O hnutí a náruživostech myslí“²⁷⁸ Rantzau píše: „Dlouhotrvající zármutek rodí melancholii, studenokrevnost. (...) Hněv začátek bláznovství, když se krev okolo srdce zapálí a zevně, přirozený způsob myslí změňuje (...) Nadto hněv často vylévá ven nepřirozenou horkost a pudí ji k zevnitřním oudům a nejednou těla zapaluje, kteráž pro tu příčinu bývají červenější...“²⁷⁹. Rantzau tak tvrdí, že je změna myslí, která vyústí ve vztek, způsobena tím, že se krev v blízkosti srdce přes míru zahřeje. Tato krev je pak tlačena do všech částí těla, kde způsobuje změnu barvy pokožky, tzv. červenání. Rantzau vztek nepovažuje za dobrý pro nikoho s výjimkou osob, které „v sobě flegmy a vodokrevnosti nazbyt mají.“²⁸⁰ Nárůst kvality horkosti má mít podle Ranzaua u lidí s nadbytkem flegmy, terapeutický účinek, protože tím, že dochází k poklesu studenosti, a tím pádem i hladiny flegmy, a navrací se tak poměr tělesných tekutin do rovnováhy.²⁸¹

2.3 Regimen sanitatis Salernitanum v předkladu Daniela Adama z Veleslavína

Veleslavínovo vydání Rantzauova spisu *De conservanda valetudine liber* bylo doplněno o jeho vlastní český překlad jednoho ze základních latinsky psaných spisů salernské lékařské školy *Regimen sanitatis Salernitanum*. Tato sbírka šesti desítek veršů poskytuje praktické hygienické²⁸², dietetické, ale nalezneme zde i odkazy na teorii humorů a temperamentů. Zvláštní část je věnována i doporučením týkajících se pouštění žilou. Velký prostor je zde věnován právě doporučením dietetickým, najdeme zde verše věnující se jídlu a pití obecně i jednotlivým potravinám, jako je chléb, telecím, vepřové, rybí i ptačí maso, mléčných výrobcích, hrachu, vínu a pívu, cibuli, hořčici a koření. Celý text je vypracován s ohledem na humorální teorii, proto není překvapující, že zde nalézáme verše věnované jednotlivým typům temperamentů.

---

²⁷⁸ RANTZAU, 2017, s.149-151.

²⁷⁹ RANTZAU, 2017, s.150.

²⁸⁰ RANTZAU, 2017, item.

²⁸¹ RANTZAU, 2017, item.

²⁸² Je zde uvedena potřeba mytí rukou, ačkoli je doporučeno, co nejčastěji mytí rukou, oproti dnešním konvencím je zde akcentována potřeba mytí rukou po jídle.

3. Komparace s dobovým textem

Pro komparaci jsem zvolil spis věnovaný nauce o pouštění žilou od Jana Berky Chocenského nazvaný *O krvi pouštění žilami i baňkami...* Faktický obsah tohoto spisu budu komparovat se třemi kapitolami ve kterých se Rantzau věnuje tématu pouštění krve, jedná se o kapitoly XIV. „O pouštění krve žilami“²⁸³, XV. „O pouštění krve baňkami“²⁸⁴ a XVI. „O pouštění krve skrze pijavice“²⁸⁵.

Rantzau ve XIV. uvádí, že krev vyživuje organismus, a že s jejím pouštěním dochází i k tomu, že „...krví vycházejí životní duchové“²⁸⁶ a organismus tím může být oslaben, proto také pouštění krve neprospívá opilcům, těm, co se přejídají a těm, co nejsou zdrženlivý. Doporučuje ji těm, kteří trpí horečnatým onemocněním, které je způsobeno nadbytkem krve, ale upozorňuje, že tuto terapeutickou proceduru, by měl provádět pouze zkušený lékař. Podoba krve pak poukazuje na to, jestli je člověk zdravý, to v případě, že je „...červená a na ní voda bílá...“²⁸⁷, nebo trpí nemocí, v tom případě pění, případně má nazelenalou barvu.

V následující kapitole Rantzau hovoří o tom, že je možné pouštět krev baňkováním, v případě nadbytku krve. Sám tuto metodu považuje za méně drastickou v porovnání s pouštěním žilou.²⁸⁸

V poslední kapitole, ve které se věnuje tomuto tématu, Rantzau popisuje výhody a nebezpečí pouštění krve prostřednictvím pijavic. Nabízí, zde již výše přístup jeho vlastní tety. Pijavice na terapii je podle něj vhodné sbírat v létě, když je země zahřátá. Ideální je sbírat je u rybníka. Tyto pijavice mají být „...lehké, široké a černé, prostřední velikosti.“²⁸⁹ Člověk by se měl vyhnout sběru koňských pijavic, protože jsou jedovaté. To se týká i těch, které jsou vhodné pro terapii, pokud jsou aplikovány před šestou hodinou večerní.²⁹⁰

Chocenský se v rámci svého spisu věnuje pouze metodě pouštění žilou a baňkování. V případě první metody, ji stejně jako Rantzau nedoporučuje, lidem, kteří trpí obžerstvím, nebo nejsou v dostatečné fyzické kondici. K tomu doplňuje další zásadu. Krev by se podle něj neměla pouštět lidem, kterým ještě nebylo čtrnáct, a tuto proceduru také nedoporučuje lidem středního

---

²⁸³ RANTZAU, 2017, s.130-131.

²⁸⁴ RANTZAU, 2017, s.131-132.

²⁸⁵ RANTZAU, 2017, s.132-133.

²⁸⁶ RANTZAU, 2017, s.130.

²⁸⁷ RANTZAU, 2017, s.131.

²⁸⁸ RANTZAU, 2017, s.131-132.

²⁸⁹ RANTZAU, 2017, s.133.

²⁹⁰ RANTZAU, 2017, item.

věku, kteří mají nadbytek flegmy, lidem, kteří těžce pracují, těm, kteří nesnesou pohled na krev, starým a těhotným ženám. Pro všechny ostatní, jak uvádí, tato procedura přináší blahodárné účinky. Ordinoval by je speciálně těm, kteří trpí hlíznatým nebo horečnatým onemocněním.²⁹¹ Oproti Rantzaui navíc specifikuje, jak by mělo vypadat prostředí, ve kterém bude procedura prováděna, a posuzuje i ideální čas procedury z hlediska astrologického²⁹². Navíc doplňuje i informace o vhodném nástroji a práci s ním²⁹³, podává stručnou typologii žil²⁹⁴. Podobně jako Rantzau uvádí, že zpěněná krev je příznakem nemoci²⁹⁵ navíc podrobně doplňuje i to, jak na základě krve provést diagnostiku onemocnění²⁹⁶.

Metodu baňkování je podle Chocenského podstatné aplikovat s ohledem na konkrétní potíže na konkrétní místa na těle. I zde, na rozdíl od Rantzaua poskytuje širší kontext, definuje prostředí a podmínky, při kterých by měla být procedura prováděna. Doporučuje provádět proceduru na suchém a teplém místě a baňky důkladně umýt.²⁹⁷ Poté připojuje přesný popis toho, jak by měla procedura probíhat, v případě výběru konkrétního místa pro aplikaci.²⁹⁸

Jak je tedy vidět, choceňského spis, je více podrobný, určený je spíše odborníkům, kteří by měly proceduru provádět. Chocenský podrobně popisuje nástroje, kterými se procedura provádí, to, jak se o ně starat, navíc podává podrobnou diagnostiku a typologii žil. Ačkoli je Rantzaův příspěvek k tématu pouštění žilou, nenalezl jsem žádný podstatný rozpor, mezi těmito dvěma texty.

---

²⁹¹ CHOCENSKÝ, 1532, A1r-A1v, A2r-A2v.

²⁹² CHOCENSKÝ, 1532, A3r-A3v.

²⁹³ CHOCENSKÝ, 1532, B1r-B1v.

²⁹⁴ CHOCENSKÝ, 1532, B3r-B3v, B4r-B4v, C1r-C1v

²⁹⁵ CHOCENSKÝ, 1532, C3v

²⁹⁶ CHOCENSKÝ, 1532, C3v-C3r

²⁹⁷ CHOCENSKÝ, 1532, D1v-D2r

²⁹⁸ CHOCENSKÝ, 1532, D3r-D3v

4. Závěr

Na počátku jsem si vytýčil směr, jakým by se má práce měla ubírat. Zajímalo mě, z jakých zdrojů čerpali autoři českého vydání Regimentu zdraví Heinricha Rantzaua, do jaké míry byl tento spis vycházel z dobového přírodovědného paradigmatu, na kolik byla jeho konečná podoba výsledkem práce humanistického milieu, a jaké byly cesty informací, které se nakonec na ose autorita-autor-čtenář dostaly až do Veleslavínova vydání a potažmo k jeho publiku. Jednalo se o práci nelehkou, chvílemi velice komplikovanou, zejména vzhledem k množství zdrojů, se kterými bylo nutné pracovat. Výzkum badatelů, kteří se Rantzaouvě spisu, a potažmo celému tématu renesanční medicíny věnovali, ovšem celou práci ulehčil. Díky jejich práci jsem při výzkumu nemusel jít tzv. naslepo, ale mohl jsem stavět na propracovaném fundamentu vědění v této oblasti.

Při zodpovězení otázek se tak budu držet poznatků získaných při psaní této práce, jak v rovině teoretické, tak praktické. První výzkumná otázka, kterou jsem si položil zněla:

1. Jaký je původ medicínských koncepcí obsažených v českém kompilovaném vydání spisu?

Odpověď na tuto otázku není tak jednoduchá, jak by se na první pohled mohlo zdát. Je bez pochyb, že samotný Rantzaův spis má kompilativní charakter. Je složen z velkého množství různých zdrojů od různých autorit, z nichž většina, zemřela dlouho před tím, než Rantzau svůj spis sepsal. Ten je velice silně spjat Galénovsko-Hippokratovskou lékařskou tradicí, to se dá jednak odvodit na straně jedné vyvodit z počtu jmenovitých odkazů na tyto dva autory²⁹⁹, a na straně druhé z toho, jakým způsobem je text teoreticky založen. Rantzau píše v rámci humorální teorie, operuje také s teorií temperamentů a pohybuje se v rámci galénského anatomického diskursu. Také se odvolává na Hippokratovu nauku o kritických dnech. V rámci tohoto systému se pohybuje jistě, využívá ho pro argumentaci, a dá se říci v tomto, je poplatný době, ve které vznikl a paradigmatu, na kterém byla založena i tehdejší akademická medicína. Kromě antických autorit, které jsou ve spise zastoupeny nejpočetněji, a ukazují tak na dobovou fascinaci antikou a archivnictvím obecně, Rantzau také čerpá od autorů, kteří byli jeho současníky,³⁰⁰ zejména pokud se jedná o doporučení praktická. Méně jejich práce využívá v rovině teoretické, častěji, pokud potvrzují jím následovaný teoretický koncept. Velmi

---

²⁹⁹ Příloha 1., tab.1

³⁰⁰ Příloha 1., tab.3

omezeně Rantzau odkazoval ke středověkým autoritám, ale ani těm se nevyhýbal, pokud posloužili účelu, který si Rantzau vytýčil.

Co se týče dalších částí spisu, je evidentní, že sbírka salernských veršů byla do českého kompilovaného vydání zařazena díky souladu, ve kterém se zbytkem spisu je. Paralely mezi dílem salernské školy a Rantzauovým spisem jsou zřejmé, z obou plasticky vystupuje odkaz hippokratovské a galénské medicíny. Verše, které vyšly poprvé tiskem na sklonku 15. století, tak velice dobře zapadají do kompilovaného vydání a doplňují Rantzaův spis.

Při zodpovídání druhé výzkumné otázky bylo zapotřebí pozorné čtení pramenů:

2. Na jaké autority se spis odvolává a jaká je podoba těchto převzatých informací a jejich umístění v rámci výsledného českého překladu?

Jednotlivé autority jsem kvantifikoval a kategorizoval v jednoduchých tabulkách. Nebudu je zde tedy obšírněji vypisovat. Jak jsem již podotkl, Galén a Hippokrates jsou stěžejními zdroji, ze kterých Rantzau čerpal, jak do teorie, tak praxe. Kromě zmíněných antických, renesančních a středověkých autorit, se odvolává i na autority arabské a židovské, nicméně ve výrazně omezenější podobě, než je to u autorit ostatních. Vzhledem k tomu, že arabská a židovská medicína byla založena na lékařské tradici Hippokratově a zejména Galénově, šel Rantzau tzv. přímo ke zdroji. Určitě si byl vědom i dobové diskuze o spolehlivosti často upravovaných a komentovaných arabských lékařských spisů. V tomto ohledu se není možné podívat jedině zmínce o Paracelsovy, který byl hlasitým kritikem Galénovsko-Hippokratovské medicíny.

Pro českého čtenáře může být zajímavá konkrétní zmínka, odkazující na autoritu české provenience, osobního lékaře Karla IV. mistra Havla. Pozoruhodná je i Rantzauova nepřehlédnutelná snaha o propagaci vlastní rodiny, ačkoli zde, možná více než v jeho ostatních dílech, se taková snaha jeví jako případná a nenásilná. To, že nechává v spisu promlouvat svou rodinu pouze v případech praktických ukázek, dodává spisu na zajímavosti a uvěřitelnosti.

3. Jak je ve spise autory Veleslavínova vydání reflektována dobová úroveň medicínského poznání?

Zde je evidentní, že z dobového paradigmatu přírodních věd Rantzau nevybočuje. V 16. století v rámci přírodovědného diskurzu sice probíhala vzrušená diskuze, jak ohledně věrohodnosti od starověku tradovaných zdrojů, které byly často parciální, ne ideálně překládané, tak ohledně

zpochybnění Galénovsko-Hippokratovské tradice, následkem popularizace Paracelsových spisů v druhé polovině století. Nedá se však říct, že by snad byl jeho spis nějak výrazně zastaralý. Rantzau ho oprostil od magických zaříkadel, které byly tak běžné v rámci středověké medicíny, naproti tomu zde využívá astrologie a reflektuje tak antickou představu spojení mikrokosmu lidského života a tělesnosti s makrokosmickým řádem, který určuje pohyb nebeských těles. Na druhou stranu se ani nedá říct, že by spis nějak výrazněji přebíral novinky na poli anatomie, například nové vědomosti založené na nově obnovené praxi pitev. Spis je tak výrazně zakotven v minulosti, ačkoli je očištěn od magie a pověr.

Nakonec bych se rád vyjádřil k tomu, co považuji v rámci své práce za přínosné. Ačkoli je spis velice dobře prozkoumán, povedlo se mi upřesnit některé dílčí nejasnosti a nepřesnosti³⁰¹. Hlavní přínos ale spatřuji v kategorizaci, kvantifikaci a vizualizaci ve spisu uvedených zdrojů. Dalším pozitivem je vytvořená komparace obsahu rad proti moru a zodpovězení položených výzkumných otázek.

---

³⁰¹ Kucharský se domníval, že český překlad spisu předběhl německý překlad, což mělo Veleslavínově vydání přidávat na významu. Dle mého výzkumu vyšel německý překlad již dva roky před tím českým. Podobně polemizují s Žemlou a jeho určením osoby, od které Rantzau žádal recept na Lékařství kurfirťa saského.

Seznam příloh

Příloha 1 – Tabulky

Příloha 2 – Obrazové prameny

Příloha 1

Tab. 1

Antické autority	
Jméno	Počet výskytu jména v textu
Hippokrates	8
Galén	6
Aristoteles	3
Xenophant	2
Celsus	2
Cicero	2
Gelius	1
Censorius	1
Octavianus Augustus	1
Didoros	1
Herodotos	1
Horatius	1
Plinius	1
Afrikanus	1

Tab. 2

Arabské a židovské autority	
Jméno	Počet výskytu jména v textu
Avicenna	2
Rabi Moses	1
Philo Žid	1

Tab. 3

Středověké a renesanční autority	
Jméno	Počet výskytu jména v textu
Berlepius	1
Maybo	1
Gesnerus	1
Marsilios Ficinus	1
Lev X.	1
Sv. Augustýn	1
Mistr Havel	1
Dr. Jeroným Brunswick	1
Jeroným Kardán	1
Albertus Magnus	1
Paracelsus	1
Prisciani de Corduba	1
Isodorus	1

Příloha 2

Fig. 1

Rantzauova rodina – zdroj: <https://npgimages.com/> licencováno pro účely této práce

Prameny vydané:

CENSORINUS a Louis CARRION, 1583. *Censorini ad Q. Cærellivm Dê die natali liber.*

Lvgdvni apvd Franciscvm Le Prevx. Lugduni batavorum ex officina Ioannis Maire. Dostupné

z: [https://books.google.cz/books?id=W-](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

[SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

[+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

[IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

[b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

[C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false](https://books.google.cz/books?id=W-SmVhsgGf0C&pg=PA4&lpg=PA4&dq=Censorini+ad+Q.+C%C3%A6rellivm+De%CC%82+die+natali+liber&source=bl&ots=jjDxe-Sx00&sig=ACfU3U11I8A8Q4zcA9o3-s-IcBAUyHzu4A&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiDj6HS-b78AhVqi_0HHRrVCUEQ6AF6BAgpEAM#v=onepage&q=Censorini%20ad%20Q.%20C%C3%A6rellivm%20De%CC%82%20die%20natali%20liber&f=false)

CHOCENSKÝ, Jan Berka, 1532. *O krvi pouštění žilami i baňkami...: sign. 28 G 58.* ČERNÁ, Alena

M., ed. Praha: Pavel Severýn z Kapí Hory, A1r–D4. Dostupné také z:

<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/a921fe96-9feb-4e6a-9ef7-8cb7bd452f2b/plny-text/s->

[aparatem/folio/A1r](https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicni/edice/a921fe96-9feb-4e6a-9ef7-8cb7bd452f2b/plny-text/s-aparatem/folio/A1r)

DE VILLANOVA, Arnaldus, 1480. *Regimen sanitatis cum expositione magistri Arnaldi de*

Villanova Cathellano noviter impressus. Venice: Impressum per Bernardinum Venetum de

Vitalibus. Dostupné také z: [https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-](https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-2211081R-bk)

[2211081R-bk](https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-2211081R-bk)

DIODORUS, 1933. *Diodorus of Sicily: With an English Translation by C.H. Oldfather.* Přeložil

Charles Henry OLDFATHER. Cambridge: Harvard University Press. Dostupné také z:

<https://archive.org/details/diodorusofsicily02dioduoft/mode/2up>

GELLIUS, Aulus a Jacobus PROUST, 1651. *Noctes Atticae.* Dostupné z:

[https://books.google.cz/books?id=C_e8gMI6A8gC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs](https://books.google.cz/books?id=C_e8gMI6A8gC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

[_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=C_e8gMI6A8gC&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

HÉRODOTOS, 2004. *Dějiny.* Přeložil Jaroslav ŠONKA. Praha: Academia.

NATIONAL LIBRARY OF MEDICINE (U.S.) a Richard J. DURLING, 1967. *A Catalogue of*

Sixteenth Century Printed Books in the National Library of Medicine. U.S. Government

Printing Office. Dostupné z: [https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-](https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-0324727-bk)

[0324727-bk](https://collections.nlm.nih.gov/bookviewer?PID.nlm:nlmuid-0324727-bk)

RANTZAU, Heinrich, Adam HUBER Z RIESENPACHU a Daniel ADAM

Z VELESŤAVÍNA, 1587. *Regiment zdrawij: Správa vžitečná obsahující w sobě potřebná*

naučenij ... Praha: Vydáním Daniela Adama z Veleslavína. Dostupné také z: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11301199?page=,1>

RANTZAU, Henrik, Daniel ADAM Z VELESLAVÍNA, Adam HUBER Z RISENPACHU a Pavel KUCHARSKÝ, 1982. *Regiment zdraví Henrycha Rankovia v překladu Adama Hubera z Risenbachu: Salernské verše o zachování dobrého zdraví Regimen sanitatis Salernitanum v překladu Daniela Adama z Veleslavína 1587*. Praha: Avicenum.

RANTZAU, Henrik, WEINIGER, Ruth J., ed., 2017. *O zachování dobrého zdraví: (1587)*. Přeložil Adam HUBER Z RISENPACHU. Praha: Malvern.

Literatura:

ADSIT, Willcox, Harriet ADSIT, Darra GOLDSTEIN, et al., 2015. *The Oxford Companion to Sugar and Sweets*. Oxford University Press, Incorporated.

AVICENNA a Cameron O. GRUNER, 1973. *The canon of medicine of Avicenna*. New York: AMS Press.

BÍLÝ, Jiří, 2018. Pražský apelační soud v letech 1548–1620. *Forenzní vědy, právo, kriminalistika*. Vysoká škola finanční a správní, a.s, **3(2)**, 100-117.

ČERNÁ, Alena M., ed., 2006. *Staročeské knihy lékařské*. Brno: Host.

ČERNÝ, Jiří a Jan HOLEŠ, 2008. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri.

DUFFIN, Jacalyn, 2009. *Medical Hypotheses*. Amsterdam: Elsevier B.V.

ENGLERT, Ludwig, 1943. *Paracelsus: člověk a lékař*. Praha: Orbis. Duch a dílo

FIALOVÁ, Lydie, Petr KOUBA a Martin ŠPAČEK, ed., 2008. *Medicína v kontextu západního myšlení*. 1. Praha: Galén.

FITCH, John G., 2022. *On Simples, Attributed to Dioscorides: Introduction, Translation, Concordances*. Leiden: Brill.

HROCH, Miroslav, 1985. *Úvod do studia dějepisu: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty pedagogických a filozofických fakult studijního oboru učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů - dějepis*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

KOPECKÝ, Milan, 1962. *Daniel Adam z Veleslavína: studie s ukázkami z díla Veleslavínova*. Praha: Svobodné slovo. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti (Svobodné slovo).

KOUPIL, Ondřej, 2018. Veleslavínská čeština a veleslavínská doba. *Česká literatura*. ústav pro českou literaturu av ČR, **66**(2), 263-280.

KOVAŘÍK, Jaromír, 2005. Lovectví v antice. *Časopis myslivost: Stráž myslivosti*. Českomoravská myslivecká jednota, 7(4)

MACLEAN, Ian, 2007. *Logic, Signs and Nature in the Renaissance: The Case of Learned Medicine*. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

NUTTON, Vivian, 2022. *Renaissance Medicine: A Short History of European Medicine in the Sixteenth Century*. London and New York: Routledge.

OKÁL, Miloslav, 1967. Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 2, C–J. *Listy filologické / Folia philologica*. Academia, nakladatelství Československé akademie věd, **90** (3), 340-341.

ORDRONAUX, John, 1871. *Regimen sanitatis Salernitatum. Code of Health of the School of Salerno*. Philadelphia.

SCHOTT, Heinz, NIKLÍČEK, Ladislav, ed., 1994. *Kronika medicíny*. Praha: Fortuna Print.

STEHLÍKOVÁ, Dana, 2015. Opus apertum Křišťana z Prachatic. In: *České Budějovice, K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven.: Knihy v proměnách času*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, s. 229-243.

TUBBS, R. Shane, Anand N. BOSMIA, Martin M. MORTAZAVI, et al. Hieronymus Brunswig (c. 1450–1513): his life and contributions to surgery. *Child's Nervous System*. 2012, **28**(4), 629–632.

VOIT, Petr, 2014. Česká knižní kultura doby Václava Hájka z Libočan. Na okraj jednoho badatelského vakua. *Česká literatura*. Institute of Czech Literature, of the Academy of Sciences of the Czech Republic, **62**(2), 163-183.

WILLETT, Patricia A., 1976. The First French Translation of 'Regimen Sanitatis Salernitanum' (A Salernitan Regimen of Health). *Romance Philology*. Oakland: Brepols - University of California Press, 29(3), 323-326.

ZOUNEK, Jiří a Michal ŠIMÁNĚ, 2014. *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství: kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu*. Brno: Masarykova univerzita.

ŽEMLA, Martin, 2016. Adam Huber of Riesenpach (1545-1613) and his Translation of the Book on Regimen within the Context of the Prague Medical Milieu. *Early Science and Medicine*. Leiden: Koninklijke Brill, **21**(6), 531-556.

ZÍBRT, Čeněk, 1924. *Staročeská tělověda a zdravotvůda: s původními obrázky podle rukopisů a knih staročeských i cizích*. Praha: Sfinx. Světlo ve tmách.

Internetové zdroje:

BRUNING, Jens, 2005. August. *Sächsische Biografie* [online]. Dresden: Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde e.V., 26.8.2005 [cit. 2023-01-03]. Dostupné z: [https://saebi.isgv.de/biografie/August,_Kurf%C3%BCrst_von_Sachsen_\(1526-1586\)](https://saebi.isgv.de/biografie/August,_Kurf%C3%BCrst_von_Sachsen_(1526-1586))

HANÁK, Přemysl, Kateřina IVANOVÁ a Jarmila POTOMKOVÁ. Hippokratés z Kósu-zakladatel moderní medicíny. *Pediatric pro praxi*. [online]. 2015, (16), 201–202 [cit. 2023-01-11]. Dostupné z: <https://www.pediatricpropraxi.cz/pdfs/ped/2015/03/18.pdf>

HOSKOVEC, Ladislav, 2010. Huber z Riesenpachu, Adam. dostupné z: <https://botany.cz/cs/huber/>, přístup 3.4.2022

HORATIUS, Quintus Flaccus. *Sermones* [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/horace/serm.shtml>

LONG, Brian. 2018. Constantinus redivivus: Reclaiming a Forgotten Cultural Translator. Dostupné z: <https://constantinusafricanus.com/>, přístup 20.12.2022

KOVAŘÍK, Jaromír, 2005. Lovectví v antice. *Myslívost: Stráž myslívosti*. 2005, 7(4), 1-1 [cit. 2022-11-20]. Dostupné z: <https://www.myslívost.cz/Casopis-Myslívost/Myslívovecke-zabavy/2005/Myslívovecke-zabavy-04---2005/LOVECTVI-V-ANTICE>

ZEEBERG, Peter, 2019. HEINRICH RANTZAU (1526–1598): patron of the arts and bibliophile. *Renæssanceforum*. Aarhus & Copenhagen: Forum for Renaissance Studies at the Universities of Aarhus & Copenhagen, (15). Dostupné z: https://www.njrs.dk/rf_15_2019.htm

ZEEBERG, Peter, 2002. HEINRICH RANTZAU (1526–98) and his humanist collaborators: The examples of Reiner Reineccius and Georg Ludwig Froben. Dostupné z: <http://www.phil-hum-ren.uni-muenchen.de/GermLat/Acta/Zeeberg.htm>,